

Amikor egy intézmény húsz éves lesz, nagykorúvá válik, mert már múltja van. Különösen érdekes ez az Oktatáskutató Intézet esetében, amely viharos történelmi időszakban, társadalmi és oktatási reformok közepette élte meg „ifjúságát”. Azt gondoltuk, hogy a történelmi „visszapillantásra” leginkább azok a vezetők (intézet igazgatók) illetékesek, akik a húsz év alatt felelősséget vállaltak az intézet munkájáért. Az Oktatáskutató Intézetnek eddig négy igazgatója volt, és közülük hárman vállalták, hogy elmondják a „történetet”, ahogyan ők látták. Szerencsére a három igazgató nemcsak három „korszakot”, hanem három különböző karakterű értelmiségi és vezetői magatartást reprezentál. Segítségükkel talán sikerült érdekes és hiteles képet adni az intézet történetéről, ami szervesen illeszkedett az oktatás, az oktatáskutatás, és az oktatáspolitikai húsz éves történetébe.

Gaszó Ferenc, az Oktatáskutató Intézet első igazgatója (1981–1983)

Educatio: Hogyan jött létre az Oktatáskutató Intézet?

Gaszó Ferenc: Az intézet 1981-ben alakult meg, de egy ilyen típusú intézet létrehozására az elképzelések már jóval korábban megszülettek. Az 1970-es évek végén az Akadémia keretén belül alakult egy oktatási bizottság Szentágothai akadémikus vezetésével, és ez a munkacsoport mindig beleütközött abba, hogy Magyarországon nincsenek olyan kutatások, amelyek makro szempontból közelítenék meg az oktatási rendszert, hanem inkább csak pedagógiai jellegűek vannak. Pedagógiai intézet akkor volt három is, sőt az Akadémia is létrehozott egy pedagógiai kutatócsoportot, de ezek a hagyományos pedagógiai gondolkodás és megközelítés keretei között vizsgálták az oktatást. Se a gazdasággal való összefüggést, se a politikával vagy a hatalommal való összefüggéseket nem vizsgálták. Akkor még megvolt az Országos Pedagógiai Intézet, volt a Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Kutatócsoportja nevű intézet és volt a Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont. Látszik, hogy mindháromnak a nevében is benne volt a diszciplináris elkötelezettség. A 70-es évek végén az vetődött fel, hogy ha az oktatásban mást is lehet majd csinálni, és nem csak tantervi reformokat, akkor ahhoz kellene valamilyen információs bázis, hogy megalapozottabb alternatívákat lehessen felvázolni. Pataki Ferencsel való bizottsági együttműködésünk érlelte meg ezeket a gondolatokat. Úgy éreztük, hogy hiányosak az ismereteink erről a dologról, mert a szociológiai jellegű kutatások is inkább csak a társadalmi rétegződéssel és az iskoláztatási esélyekkel összefüggésben közelítették meg a dolgot, de itt ennél sokkal kényesebb kérdések is voltak. A magyar oktatási rendszernek az volt az alapproblémája, hogy teljesen meg volt fosztva mindenféle autonóm mozgás lehetőségétől, tehát alá volt vetve a politikának meg az államigazgatásnak, és ebben a keretben nyilvánvalóan semmiféle komolyabb változás nem volt

elképzelt. Akkor ugyan még kutató voltam, de számomra teljes egészében világos volt, hogy az oktatásnak nem azok az alapvető problémái, amelyek a szakszociológia szintjén vetődnek fel. Tehát nem az iskolázottsági esélykülönbségek újratermelődése az alapprobléma, ami strukturális összefüggésekbe ágyazódik, és minden társadalomban jelen van. Az alapprobléma az volt, hogy Magyarországon egyetlen olyan változás sem indult el, ami az oktatási rendszernek akár nagyon korlátozott átalakulását eredményezte volna. Míg a gazdaságban már elindultak nagyon fontos változások, mint amilyen a rejtett piacosodás, az oktatási szféra a 70-es évek végéig mozdíthatatlan volt. Ezért vetődött fel bennünk, hogy nem tantervi reformokat és hasonló változtatásokat kell csinálni, hanem azt kell megpróbálni, hogy el lehet-e valahogy távolítani az oktatást a direkt politikai irányítástól.

E: Ezek egy politikus gondolatai, Ön viszont egy kutatóintézetet alapított.

G F: Egy kutatóintézettől nem esik rávol az oktatásfejlesztési stratégiák kidolgozása. Az én fejemben egy ilyen intézetnek egyedül az adott értelmet, hogy itt stratégiai jellegű dolgokkal lehet foglalkozni. Mert azt, ami engem kutatási szempontból érdekelt, művelni tudtam az MSZMP Társadalomtudományi Intézetében is, ahol korábban dolgoztam, meg a Közgazdasági Egyetemen is, ahol tanár lettem.

E: Milyen kutatásokat folytatott a Társadalomtudományi Intézetben?

G F: Ott elsősorban az oktatási rendszer és a makrostruktúra kapcsolatával, tehát az iskola-rendszer restruktúráló mechanizmusaival foglalkoztam. Csakhogy ennek kimerültek a lehetőségei. Amit erről akkor tudni lehetett, azt a hazai kutatások elég jól feltárták, tehát itt már olyan borzasztó nagy újdonságokat nem lehetett felfedezni. Vagyis engem, mint kutatót is inspirált, hogy az oktatási rendszert nemcsak a társadalmi tagoltság felől, hanem a társadalom politikai viszonyai felől is meg lehetne közelíteni.

E: Ezt az új oktatási stratégiát a Társadalomtudományi Intézetben nem lehetett volna kidolgozni?

G F: Ott semmiképpen nem lehetett, mert egyrészt nem voltak hozzá partnerek, ilyen típusú kutatást senki nem finanszírozott volna, és lehet, hogy nem is tűrtek volna meg. De volt a dolognak egy személyes mozzanata is, nevezetesen, hogy 1980-ban a Művelődésügyi Minisztériumban miniszter-váltás történt, és Pozsgai Imre lett a miniszter. Korábban egy technokrata típusú miniszter volt, aki nem nagyon érdeklődött ilyen dolgok iránt, Pozsgainak viszont volt affinitása arra, hogy az oktatás területén valamilyen változást elindítson. Ő egy korábbi beszélgetés során tett is egy olyan kijelentést, hogy hajlandó lenne ennek a feltételeit megteremtteni.

E: Hogyan került kapcsolatba Pozsgaival?

G F: Pozsgait én már akkor régen ismertem, mert egy időben ő is dolgozott a Társadalomtudományi Intézetben. Ugyanakkor, ha nem is a nyilvánosság számára, de már készültek elképzelések az oktatási rendszer átalakításáról. Ezt Pozsgai rendelte meg személyes kapcsolatokon keresztül, de volt egy hivatalos formája is a dolognak, amennyiben ő az Akadémia Oktatási Bizottságához fordult, hogy egy fejlesztési stratégia kialakításához adjanak segítséget. Ha jól emlékszem, akkor Berend Ivánt kérte fel az Akadémia egy oktatásfejlesztési stratégia kidolgozására, de ez a dolog aztán nem folytatódott. Minden esetre ez volt az előzménye vagy a háttere az Oktatáskutató megszervezésének, ill. az is hozzátartozik, hogy én forszíroztam, mert fantáziát láttam benne.

E: Mit jelentett ez a gyakorlatban?

G F: Írtam egy elképzelést arról, hogy mi lehetne a feladata egy Oktatáskutató Intézetnek, vagyis leírtam azokat a kutatási irányokat, ahol konkrét empirikus kutatásokat kellene csinálni. Elsősorban nem pedagógiai természetű kutatásokról volt szó, hanem az oktatás és a gazdasági folyamatok összefüggése volt az egyik irány, a másik a társadalmi tagoltság és az

oktatási rendszer kapcsolata volt, ideértve az iskolarendszer áteresztő képességét. A harmadik irány pedig az iskola belső világának szociológiai szempontú vizsgálata, tehát annak a vizsgálata, hogy hogyan működik az iskolarendszer, mint kvázi önálló alrendszer. Benne volt a programban a stratégiai jellegű gondolkodás is, a hazai oktatási rendszer átalakításának lehetséges irányairól és alternatíváiról. Ez már valóban a politikához kötődött, ill. a politikai döntések információs megalapozásául szolgált.

E: Eszerint az Oktatáskutató Intézetet az oktatási rendszer reformjának ambíciója hívta életre.

G F: Ez is benne volt, de benne volt az is, hogy kell csinálni egy olyan intézetet, amely nem pedagógiai szempontból vizsgálja az oktatási rendszert, mert ez hiányzott a magyar tudományból. Elsősorban talán erről volt szó, másfelől pedig arról, hogy történjen meg a stratégiai gondolkodás intézményesülése.

E: Mi történt az Ön által elkészített koncepcióval?

G F: Ez mindössze egy három oldalas szöveg volt, a kutatási irányok rövid leírása és egy költségterv arról, hogy mi kell egy ilyen intézethez, hány emberre lenne szükség és milyen feltételek mellett lehet megcsinálni. Pozsgai ezt egyből elfogadta, és egyúttal felkért engem az intézet megszervezésére. Az alapproblémát az jelentette, hogy se hely nem volt, se pénz. Akkor elkezdődött egy kálvária, ami egyrészt a helykeresésre, másrészt a feltételek megteremtésére vonatkozott. Rögtön fölvetődött, hogy valamelyik működő intézetet meg kell szüntetni, hogy egy másikat lehessen csinálni. Így jött elő az az ötlet, hogy a Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont legyen az új intézet alapja. Ezért alakult meg az Oktatáskutató Intézet a Rigó utcában, ahol ez a központ korábban működött. Mivel én nem akartam vállalni, hogy intézetet szüntessenek meg, ezért erre a célra a minisztériumban egy bizottság alakult, amelynek az lett a feladata, hogy a feleslegessé váló munkatársakat máshol elhelyezze. A másik feltételem az volt, hogy azt vihessek az új intézetbe, akit akarok. Elkészült az alapító okirat, amelyben azok a feladatok szerepeltek, amit én az előzetes tervben leírtam, és ez miniszteri rendeleteként meg is jelent. Közben kerestem a megfelelő helyet, vagyis jártam a minisztérium nyakára. Fölmerült a Dorottya utca, ahol akkor a Nemzetközi Kultúrkapcsolatok Intézete működött, amit éppen meg akartak szüntetni. Először úgy tűnt, hogy ez lesz a helyünk, de valaki megfúrta azzal, hogy egy ilyen kis intézet számára egy olyan nagy épület luxus lenne. Végül sikerült kialakítani, hogy nézhessünk egy helyet valamelyik irodaházban, és így jutottunk el a Victor Hugo utcába. Ez egy elég jó, modern épület volt, és ott éppen megüresedett egy hely. Én erre rögtön igent mondtam.

E: Az intézet finanszírozása hogyan alakult?

G F: Kialkudtuk a költségvetést. Egyrészt meghatározott számú státust lehetett megjelölni, annak egy átlagbért számolni, továbbá költségkalkulációt csináltunk a kutatási feladatokhoz. Így kijött egy olyan összeg, ami abban az időben viszonylag elfogadható volt. Ezt teljes egészében a minisztérium állta, a minisztérium költségvetési keretén belül biztosították, de az intézet önállóan gazdálkodhatott. A kutatásra szánt pénz alku tárgya volt, amit a minisztérium gazdasági főosztályától kellett kialakítani.

E: Milyen elképzelések szerint válogatta össze az intézet munkatársait?

G F: Próbáltam tájékozódni, hogy hol folyik nem pedagógiai megközelítésű oktatáskutatás. Így került az intézetbe pl. Varga Júlia, aki akkor kezdett oktatásgazdaságtannal foglalkozni. Egy területen volt kiforrott kutatói gárda, az oktatás makrotársadalmi összefüggéseivel foglalkozó szociológusok körében. Ebbe a körbe tartozott Surányi Bálint, aki a Tervgazdasági Intézetben dolgozott, Várhegyi György, aki a Fővárosi Pedagógiai Intézetben, és Liskó Ilna, aki a Társadalomtudományi Intézetben volt kollegám. Makrotársadalmi összefüggésekkel foglalkozott Kozma Tamás is, aki az akadémiai kutatócsoporttól jött át, Inkei Péterrel,

Halász Gáborral és Forrai Katalinnal együtt. És végül átkerültek a Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpontnak azok a munkatársai, akik a felsőoktatással, mint intézményrendszerrel foglalkoztak. Őket én személyesen korábban nem ismertem, ajánlások alapján vettem át ezeket a munkatársakat, részben Ladányi Andor javaslatára.

E: Voltak olyan kutatók, akiket semmiképpen nem akart átvenni, pl. Csákó Mihályt, aki korábban szintén a Társadalomtudományi Intézetben volt közös kollégánk.

G F: Csákó Mihály abban az időben a politika számára nagyon nemkívánatos személy volt, és egy újonnan szerveződő intézetnél nem lehetett nagyon sok olyan embert összegyűjteni, aki politikailag problematikusnak számított. Már a szervezés első pillanatától jöttek a kritikák a minisztériumtól és a pártközpontból, hogy itt túlságosan sok a zűrés ember.

E: Mi köze volt ehhez a pártközpontnak?

G F: A pártközpont tudományos és kulturális osztálya mindenbe beleszólt, kifogásolták Várhegyit, kifogásolták Liskót, és kifogásolták Forintos Györgyöt, akinek 56-os múltja volt. Aggódtak, hogy ez egy ellenzéki gyűjtőhely lesz.

E: Milyen formában érkeztek ezek az aggodalmak?

G F: Üzentek. Aztán volt egy párttitkár is az intézetben, és a pártszervezetnek egyébként is egyetértési joga volt a kinevezéseknél. Volt egy adminisztratív helyettesem is, és ők a párttitkárral együtt mindenféle intelmeket közvetítettek nekem.

E: Forintos Györgyöt végül is hogy sikerült felvenni?

G F: Nagyon nehezen. Ő korábban a Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpontban dolgozott, én már korábbról ismertem, és tudtam, hogy ő egy komoly gondolkodású, jó kutató, aki beleillene egy ilyen intézetbe. Ezenkívül semmilyen munkája nem volt, és tudtam, hogy kétségbeesztő helyzetben van. Nem jelentettem be előre, hogy őt át akarom venni főállásban, csak egyszerűen felvettem. Aztán utólag jöttek, hogy tudom-e, hogy ő tiltólistán van. Mire mondtam, hogy nem, mert én még soha nem láttam semmilyen tiltólistát.

E: Azt akarták, hogy küldje el?

G F: *Nem, de azt mondták, hogy nem kellett volna felvenni.*

E: Solt Ottilia sem kerülhetett az intézetbe, aki korábban Várhegyivel dolgozott együtt.

G F: Ő félállásban ott volt egy darabig, de miatta pl. állandó intervenciók voltak, intézetben belülről is és kívülről is. Fel sem merülhetett, hogy neki teljes állást adjunk. A legkeményebb ellenzékieket nem lehetett felvenni. A minisztériumnak volt egy személyzeti főosztálya, és amikor összeállt egy névsor, azok megnézték, és kihúzták a problematikus neveket. De az is előfordult, hogy én fölvettem embereket, és utána jött a szöveg, hogy ezek mit keresnek itt. A Solt Ottilia félállását is rögtön befújta valaki a minisztériumnak, úgyhogy amikor befejezték Várhegyivel a kutatást, nem lehetett szerződni vele tovább.

E: Mennyire felelt meg az Oktatókutató Intézet összetétele az előzetes elképzeléseinek?

G F: Egy kicsit vegyesre sikeredett a dolog. Az én előzetes elképzeléseimhez képest egy kicsit túl sok volt a Felsőoktatási Pedagógiai Központból átkerült munkatárs, akiket a minisztérium nem tudott máshova elhelyezni, és akiket végül is státusszal együtt az intézetnek adott. Ezeket az embereket nem én hívtam oda, hanem a minisztériumi elhelyező bizottságtól kaptam. Ezek között az emberek között volt négy-öt olyan ember, aki véleményem szerint kutatásra alkalmatlan volt.

E: Nem lehetett volna elküldeni őket?

G F: Ez volt a tervem, de ezt ilyen rövid idő alatt nem lehetett megvalósítani.

E: A párttitkár és az igazgatóhelyettes személyéről ki döntött?

G F: A párttitkár személyébe semmilyen bebeszólásom nem volt. Az igazgatóhelyettest pedig a minisztérium tette oda adminisztratív helyettesnek azzal, hogy én nevezhetem ki a tudomá-

nyos igazgatóhelyettes. Ezt később meg is tettem, és Kozma Tamás lett a helyettesem. Az adminisztratív igazgató személye viszont a minisztérium erős kikötése volt.

E: Mitől függött, hogy milyen kutatások indulnak az intézetben?

G F: Az két dologon múltott, egyrészt rajtam, másrészt a kutatókon. Olyasmi nem volt, hogy valakire rákényszerítettek volna valamilyen kutatási témát. Mindenki megjelölte, hogy az intézet keretében milyen témával akar foglalkozni, de figyelembe kellett venni az intézet profilját, tehát abba illeszkedő kutatásokat kellett csinálni. Nekem egyrészt az volt a dolgom, hogy próbáljak támogatást szerezni ezekhez a kutatásokhoz, másrésztől összeállítottam egy intézeti kutatási programot, amit minden esztendőben el kellett küldeni a minisztériumnak, és persze be kellett számolni az előző év kutatásairól. Én eleve olyan embereket próbáltam az intézetbe hívni, akik már korábban az intézet profiljába illeszkedő kutatásokkal foglalkoztak, vagy ilyen ambíciójuk volt.

E: Milyen fontosabb kutatásokra emlékszik vissza?

G F: Volt az a kutatás, amit Várhegyiek csináltak, amelyben megpróbálták összekapcsolni a kutatást valamilyen kompenzatórikus programmal, és azt vizsgálták, hogy lehetséges-e egyáltalán olyan iskolai tevékenységet kialakítani a hátrányos helyzetű gyerekek körében, ami tényleg javítja az esélyeket. Zsolnai Józsefet is azért hívtam oda az intézetbe, mert azzal az ígérettel jelentkezett, hogy neki van egy olyan programja, amelyről feltételezhető, hogy alkalmas a hátrány-kompenzálásra. Ez volt a NYIK. Aztán a Várhegyiek tesztelték a programot, és kiderült, hogy a program jó, de elsősorban nem a hátrány-kompenzálásra alkalmas. Aztán volt a Kozma Tamás csoportja, amelyik akkor települési-földrajzi metszetben vizsgálta az oktatási problémákat, ill. a településhálózat és az oktatás összefüggéseit. Aztán elég érdekes dolog volt az, amit Halász Gábor kezdett el csinálni az oktatásirányítással kapcsolatban. A felsőoktatási csoport kutatásaira nem emlékszem, ott nem voltak jelentősebb dolgok, kivéve Ladányi Andor kutatásait, aki azért mindig tudott érdekes dolgokat mondani.

E: A kutatásokat a minisztérium finanszírozta?

G F: Jobbára igen, de akkor már voltak ilyen közléptávú kutatási és oktatásfejlesztési programok, és onnan is tudtunk pénzt szerezni.

E: És mi lett az eredeti elképzelésével, az oktatási reform megalapozásával?

G F: Ehhez végül is a kutatásoknak nem sok közük volt, de ezzel lehetett megalapozni az intézetet, ill. ezzel lehetett eladni a minisztériumban.

E: Előfordult, hogy a minisztérium felhasználta valamelyik kutatás eredményeit?

G F: A minisztériumban akkor bonyolult helyzet volt. Az első két évben még Pozsgai volt a miniszter, de a második évben már lehetett látni, hogy őt onnan előbb-utóbb kirúgják, tehát rosszabbodott a helyzete.

E: Miért váltották le?

G F: Összeütközött az Aczéllal.

E: Ön milyen kapcsolatban volt akkor Aczéllal?

G F: Személyes kapcsolatban voltunk, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy bizonyos elképzeléseimet, amikről úgy gondoltam, hogy fontosak, megpróbáltam eladni Aczélnek. Már akkor kapcsolatba kerültünk, amikor elkezdtük Berend Iván vezetésével az oktatásfejlesztési stratégiát kidolgozni. Ebben a munkacsoportban Ferge Zsuzsával, Pataki Ferencsel és egy tervhivatali emberrel dolgoztunk együtt. Berend Iván ezt a munkát úgy próbálta védeni, hogy megszerezte hozzá Aczél közvetlen támogatását, pl. kieszközölte, hogy ez a társaság személyesen is találkozzon Aczéllal. Ez a munka eredetileg akadémiai keretben indult, de aztán becsatolódott Pozsgaihoz, amikor ő lett a miniszter. Akkor ő külön is felkérte ezt a társaságot a reform-koncepció elkészítésére. Végül is nem készült el egy konszenzusos mun-

ka, mert mindenki másképp gondolta a dolgot. Mi Patakival írtunk egy elképzelést, aminek a nagy része meg is jelent a Szociológia c. folyóiratban, Ferge Zuzsa írt egy másikat, és az is megjelent. Vagyis különböző variánsok készültek el, és akkor ezeket elneveztük reformalternatíváknak, és végül is ez jutott el az Aczélhoz. A mi elképzelésünknek az volt a lényege, hogy a magyar oktatási rendszer fejlesztési stratégiáját meg kell változtatni. A korábbi nagy tantervi reformok teljesen alkalmatlanok arra, hogy az oktatási rendszert új fejlődési pályára lehessen állítani, mert ennek nem a tantervi reform a feltétele, hanem az iskolai autonómia. Amíg ennek nincsenek meg az irányítási és finanszírozási feltételei, addig semmilyen lényeges változás nem várható. A másik gondolatunk az volt, hogy nem az iskolastruktúrát kell megváltoztatni, tehát nem az a kérdés, hogy melyik iskolatípusban hány évig folyik az oktatás, hanem az, hogy meg kell teremteni az iskolák önfejlődésének a lehetőségét. És akkor sem az egyik merev szerkezetet kell felváltani egy másik merev szerkezettel, hanem egy variabilisebb struktúra feltételeit kell megteremteni. Tehát magát az oktatási rendszert kell alkalmassá tenni az önfejlődésre, a társadalmi igényekhez való rugalmasabb alkalmazkodásra.

E: Egy ilyen reformra akkor látott lehetőséget?

G F: Igen, én úgy gondoltam, hogy a 80-as évek közepén el lehetne kezdeni egy ilyen reformot. Az oktatás akkor Magyarországon teljes válságban volt. Az iskola áteresztő képességét nem tágították, hiány volt mindenből, tanteremből, tanárból, és csődben volt a 78-as tantervi reform. Ebben a szituációban meg lehetett kísérelni egy másfajta elgondolású reformot. Akkor már mindenki tudta, hogy ha nem sikerül az iskolarendszert leválasztani a direkt politikai irányításról, akkor minden marad a régiiben. Én azért vállaltam el a miniszterhelyetteséget, hogy ezt megvalósítsam. Akkor úgy tűnt számomra, hogy ha nem is optimális formában, de bizonyos dolgokat ebből az elképzelésből meg lehet valósítani.

E: Mitől volt ilyen optimista?

G F: Akkor már a gazdaságban is beindultak a változások, kialakult a gazdasági menedzserek relatív önállósága, tehát a gazdaságban megszűnt a szigorú, központi politikai irányítás. Erre az analógiára gondoltam én, hogy az oktatásban is meg lehet kísérelni egy jelentősebb változtatást.

E: Mit szólt ehhez az elképzeléshez Aczél elvtárs?

G F: Amikor én erről az elképzelésről beszéltem vele, úgy tűnt, hogy legalábbis nem fogja opponálni ennek az elképzelésnek a megvalósítását.

E: Pozsgai megbuktatásában neki milyen szerepe volt?

G F: Főszerepe. A hozzá közel álló emberek meggyőzték arról, hogy Pozsgai az ő pozíciójára tör, s így Pozsgait átbuktatták a Népfronthoz. Köpeczi Béla lett a miniszter, aki korábban akadémikus volt, és akit én csak nagyon felületesen ismertem. Mindössze egyszer találkoztam vele, amikor eljött az Oktatáskutató Intézetbe egy vitára, ahol arról folyt a szó, hogy milyen irányban változzon az oktatásirányítás. Amikor meghallgatta ezt a vitát, mindössze annyit mondott, hogy nagyon szkeptikus abban a tekintetben, hogy itt reális dolgokról van-e szó.

E: Intézet-igazgatóként sem került közelebbi kapcsolatba Köpeczivel?

G F: Nem volt különösebb kapcsolatunk, a munkatervet benyújtottam, elfogadták, és a költségvetést biztosították. A minisztériumból akkor egyedül Bihari Mihállyal volt személyes kapcsolatom, aki a Felsőoktatási Főosztályt vezette, de 1983 őszén elment a minisztériumból, mert őt még Pozsgai vitte oda.

E: Végül is hogyan lett miniszterhelyettes?

G F: Ez úgy történt, hogy én már régen azon spekuláltam, hogy lehet-e valamilyen politikai változást elérni az oktatásban. Elég hosszú töprengés után és mindenféle intelm ellenére

úgy döntöttem, hogy ezt legalábbis meg kell próbálni. Optimizmusom abból fakadt, hogy éreztem, hogy a rendszer gyengül. Ennek az volt a legfőbb jelle, hogy nemcsak a gazdaság csúszott ki a monolitikus pártállami irányítás alól, hanem lehetett látni, hogy az állam az oktatással sem tud mit kezdeni. Vákuumot éreztem ebben a szférában is, és úgy gondoltam, hogy ha a vákuumba benyomul az ember és taktikusan viselkedik, vagyis ügyesen politizál, akkor el lehet valamit indítani. És akkor hosszú töprengések után végül is elvállaltam a miniszterhelyetteségre vonatkozó ajánlatot.

E: Ki tette az ajánlatot?

G F: Az ajánlatot hivatalosan tulajdonképpen még Pozsgai tette, mielőtt leváltották, de fönntartották Pozsgai távozása után is. Egész pontosan az történt, hogy Aczél behivatott egyszer, és azt mondta, hogy tud arról, hogy engem Pozsgai fölkért miniszterhelyettesnek, és véleménye szerint ezt Köpeczinél is fönnt lehetne tartani, mert Köpeczi nem ellenezné. Arra kért, hogy gondolkodjam ezen. Ezen én spekuláltam egy jó ideig, s egyszer csak hívott Köpeczi, a miniszter, és kérdezte, hogy nem akarom-e elvállalni, mert ő szívesen dolgozna velem együtt. Próbáltam kipuhatólni, hogy hogyan gondolkodik az oktatásról, de kiderült, hogy erről nincs határozott elképzelése. Végül is úgy döntöttem, hogy 1983 őszén bemegyek a minisztériumba. Az előzményhez még hozzátartozik, hogy akkor már megvolt a kormánydöntés egy új oktatási törvény kidolgozásáról, és én úgy gondoltam, hogy ennek a törvénynek a kidolgozásával lehetne megpróbálni bizonyos változások elindítását. Ha ugyanis a törvénybe be lehet venni az iskolai autonómiát, és le lehet választani az iskola közvetlen felügyeletét a párt és az állami irányításról, ha ki lehet mondani, hogy az iskolák szakmai irányítása és ellenőrzése nem állami feladat, tehát nem tartozik a tanácsok jogkörébe, akkor itt elindítható egy fontos változás. Lényegében ez a törvény szüntette meg az iskolákban a tanfelügyeletet és vezette be helyette a szaktanácsadói rendszert, amelynek már nem volt hatósági jogköre. Vagyis gyakorlatilag megszűnt az iskolák állami ellenőrzése ennek az intézményrendszerével együtt. Felmerült az is, hogy meg kell szüntetni a kötelező tantervet, de ezt nem mertem felvállalni, mert úgy gondoltam, hogy a magyar oktatási rendszer nincs felkészülve egy olyan mértékű autonómiára, amelyben semmilyen központi szabályozás nincsen.

E: Hogyan zajlott a törvényelőkészítés?

G F: Ez teljesen az én feladatom volt. Lényegében én írtam meg a törvény koncepcióját, a paragrafusok szövegének a megírása pedig már a jogászok közreműködésével történt.

E: Ez a törvény abban az időben nagyon progresszívnek számított?

G F: Úgy vélem, hogy igen. Ez egy szerencsés helyzetben született, mert 1985 táján megrendült a politikai hatalom, mert nem találtak semmilyen megoldást a gazdasági válság kezelésére. Az 1985-ös pártkongresszuson Kádár kierőszoakolta egy növekedési program meghirdetését, amivel már az apparátus sem értett egyet. Akkor már a belső szembenállások mind nyíltabbá váltak, megkezdődtek a harcok a párton belül a hatalomért, és akkor már látszott, hogy itt más mozgástér nyílik, mint korábban. Akkor már nem volt ereje a hatalomnak az oktatásra figyelni. Főként a második vonalbeli káderekkel, a tanácsokkal kellett megküzdenem, pl. a megyei tanácsokkal vagy a fővárosi tanáccsal, amelyek követelte az azonnali leváltásomat. A Minisztertanács Hivatal pl. minden ponton opponálta a törvénytervezetet, ők az egésznek az elvetését indítványozták, ugyanúgy, mint a Tervhivatal. Ők az iskolák gazdasági önállóságába kötöttek bele. Az új törvény, ugye, deklarálta, hogy az iskolák önálló gazdálkodók, holott korábban a tanácsok gazdálkodtak helyettük. A tanácsoknak pedig az volt a kifogásuk, hogy ez a törvény őkét tulajdonképpen a portás szerepére kárhoztatja, mert nekik kell finanszírozni az iskolát, de nem szólhatnak bele abba, ami ott történik. Ez

akkora ellenállást váltott ki, hogy nem is merete kiadni a minisztérium az erre vonatkozó végrehajtási rendeletet csak 1987-ben.

E: Ki támogatta a törvényt?

G F: Egy ilyen törvény természetesen megfordult a legfelső pártvezetés előtt is. Akik ezt ott támogatták, azok tulajdonképpen az értelmiségi elithez tartozók voltak, pl. Berend Iván, Ormos Mária, akik tagjai voltak a központi bizottságnak.

E: Ennek a néhány reformpárti értelmiséginek a szava többet nyomott a latban, mint a konzervatív politikai erőké?

G F: Nem voltak komoly politikai erők, amelyek elleneztek. A legfelső politikai hatalom nem foglalkozott az oktatással, Aczélt biztosan megkérdezték, de ő nem opponálta. A minisztertanácsi ülésen tárgyalták a törvénytervezetet, oda meghívtak engem is, az egész vagy húsz percig tartott. Teljesen formális volt. Be volt ágyazva a dolog abba a koncepcióba, hogy reformokra van szükség, és simán megszavazták.

E: Ez a törvény tette lehetővé a 80-as évek végén az iskolai reformkísérleteket?

G F: Igen, de a 80-as évek közepén még nem láthattuk, hogy az évtized végére megbukik a rendszer. Minden esetre ez akkor átment. Az igazán nagy balhé akkor tört ki, amikor 1987-ben megjelent az egyik végrehajtási rendelet, amiből kiderült, hogy vége van a tanácsi oktatásirányításnak. Akkor a törvény azonnali visszavonását követelték, arra való hivatkozással, hogy ez egy alkotmányellenes rendelkezés. Lényegében ezt használták ki bizonyos politikai erők a rendszerváltás után is, amikor az önkormányzati törvényre hivatkozva módosították az oktatási törvény néhány rendelkezését, pl. azt, ami a tantestületek igazgatóválasztási jogára vonatkozott.

E: Amikor miniszterhelyettes lett, mit gondolt az Oktatáskutató Intézet további sorsáról?

G F: Az Oktatáskutató engem akkor már nem nagyon érdekelt, mert amihez én akkor hozzáfogtam, ahhoz az Oktatáskutatótól nem nagyon remélhettem segítséget. Az intézet borzasztóan heterogén összetételű volt. Tele voltak szkepszissel az emberek az iránt, hogy egy ilyen típusú változtatást lehet-e egyáltalán csinálni. Attól félttem, hogy a törvénykoncepció egy meddő vitát indított volna el az intézetben, sőt még ellentábor is szerveződött volna. Ez akkor nem volt egy monolit szemléletű intézet, ahol valamilyen szemléleti egységre lehetett volna számítani ezekben a kérdésekben. Vagyis nem láttam lehetségesnek az együttműködést. Egyes emberekkel igen, tőlük kértem is bizonyos anyagokat, és a tervezeteket elküldtem nekik véleményezésre, de ez a munka természeténél fogva is elég távol állt a kutatóktól.

E: Az intézet további vezetéséről hogy gondolkodott?

G F: Őszintén szólva attól félttem, hogy ha az akkori helyettesem, Kozma Tamás átveszi az intézet vezetését, olyan pedagógiai intézet lesz belőle, mint amilyen korábban a Pedagógiai Kutatócsoport volt. De nem ez történt, mert nem ő lett az igazgató.

E: Pedig logikus lett volna, mert ő volt a tudományos igazgatóhelyettes.

G F: Lehet, hogy ez tévedés volt, de akkor úgy gondoltam, hogy nem Kozma Tamás a legalkalmasabb az intézet vezetésére. Úgy gondoltam, hogy abban a helyzetben inkább olyan vezetőre van szükség, aki hagyja az embereket dolgozni, akinek a vezetése mellett mindenki azt csinálhatja, amihez ért. Végül is Horváth Györgyöt javasoltam igazgatónak, akit többen ajánlottak, akiknek az ítéletében megbíztam. Horváth György pszichológus volt, és én közelebből nem ismertem. Egyszer-kétszer beszélgettem vele, nyugodt, visszafogott, halk szavú embernek tűnt, és úgy gondoltam, hogy ő megfelelő ember lesz az intézet vezetésére, mert nem telepszik rá a társaságra és nem akarja kisajátítani az intézetet. Az is közrejátszott a választásomban, hogy akkor még arra számítottam, hogy ha a minisztériumban nem hagynak dolgozni, akkor esetleg visszamegyek az intézetbe, vagyis én a miniszterhelyetteséget

csak átmeneti megoldásnak tekintettem. De aztán minden másképpen alakult. A minisztériumi munka elhúzódott, viszont Horváth György nem vált be igazgatónak, az intézetben mindenféle zűrök voltak. Jött miatta a rengeteg panasz, és akkor úgy gondoltam, hogy meg kellene próbálkozni Nagy Józseffel, aki Szegeden volt pedagógiával foglalkozó egyetemi tanár. Ő azonban csak átmenetileg vállalta az intézet vezetését, mert nem akart Pestre költözni. Akárhogy is alakult a vezetés, végül is az a fontos, hogy az intézet helyzete stabilizálódott, az intézet a rendszerváltás után is fennmaradt, és beépült a hazai társadalomkutatás rendszerébe.

E: Meddig volt miniszterhelyettesi funkcióban?

G F: 1983-tól 88 végéig. Ezalatt lényegében megtörtént az új törvény bevezetése. Az utolsó változtatás a szakképzési hozzájárulás bevezetése volt, ami lényegében megalapozta a gazdaság hozzájárulását a szakmai képzéshez. Ezt is elfogadta a Parlament, és akkor úgy gondoltam, hogy a minisztériumban már nincs több tennivalóm, és visszamentem a Közgazdasági Egyetemre. Akkor már Cibere volt a miniszter, akivel egyébként sem tudtam együttműködni. Amúgy sem terveztem a minisztériumi pályafutásomat 4–5 évnél hosszabbra. Kinevezett egyetemi tanár voltam, és a minisztériumi munkám mellett is folyamatosan tanítottam.

E: De a politikától azért nem vonult vissza.

G F: Én soha nem voltam politikus. A politikai pálya professzió, az a politikus, aki a politikából él. A többi ember legfeljebb csak politizál. Én mint miniszterhelyettes valóban politikus voltam, de ezzel 1988-ban felhagytam. Nem akartam tovább hivatásos politikus lenni.

E: De az oktatáspolitikát azért befolyásolni akarta.

G F: Természetesen nem akartam hátat fordítani a dolognak. 1990 után Andrásfalvy, az új miniszter felkért arra, hogy csináljak egy új oktatásfejlesztési programot. Arra vonatkozott a felkérés, hogy hogyan lehetne az oktatási rendszert az új hatalmi keretek között átalakítani, és egy új oktatási törvényt előkészíteni. El is készült ennek egy olyan tervezete, amit elég nagy szakmai konszenzus övezett, de nem váltotta ki a hatalmi aktorok egyetértését, vagyis a minisztérium elutasította a tervezetet. A bizottság elkészítette a javaslatát és országos vitára is kiküldte, majd Kálmán Attila államtitkár közölte velem, hogy nem tartanak igényt a további munkámra. Amikor azt kérdeztem, hogy mi a probléma a javaslattal, akkor az volt a válasz, hogy ez túlságosan liberális szabályrendszer, nem ilyenre van szükség, sokkal konzervatívabb módon kellene az oktatást szabályozni. Egyúttal azt is közölte velem, hogy ezt a törvény-tervezetet nem terjesztik a kormány elé, hanem csinálnak egy alternatív javaslatot.

E: Miért éppen Önt kérte fel az MDF-es minisztérium a bizottság vezetésére?

G F: Lehet, hogy olyan megfontolás vezette őket, hogy az 1985-ös törvény nem éppen állampárti törvény volt, de ezt nekem nem mondta senki. Végül is elég sok minden átmentődött az általunk készített eredeti tervezetből az 1993-as oktatási törvénybe, bár abban már volt egy recentralizálási törekvés. Egyébként az 1985-ös törvényhez képest az ezután következő kormányok mindegyike recentralizálta az oktatást.

E: Mennyire kísérte figyelemmel a későbbiekben az Oktatáskutató Intézet sorsát?

G F: Amikor miniszterhelyettes voltam, az intézet a miniszterhez tartozott, nekem csak informális kapcsolatom maradt vele, de természetesen figyelemmel kísértem a sorsát. Úgy gondolom, hogy az intézet a kutatások szempontjából beváltotta az előzetes reményeket. Nem minden területen, de több területen jelentős és folyamatos kutatómunkát tudott folytatni. Talán egyetlen komoly hiánynak azt tartom, hogy a rendszerváltás után a politika és az oktatás összefüggéseinek a kutatása kimaradt az intézet tevékenységéből. Az államszocializmus idején ilyen kutatásokra természetesen nem volt lehetőség, de 1990 után ennek már nem lett volna akadálya. Annál is inkább, mert úgy látom, hogy az oktatási rendszer jelen-

legi problémái ismét politikai természetűek. Úgy gondolom, hogy jelenleg az oktatási rendszer túlságosan ki van szolgáltatva a politika széljárásainak, holott ennek a szférának bizonyos mértékig politikamentességet kellene élveznie, ami természetesen csak a pártok közötti konszenzussal lenne megvalósítható. Jelenleg az oktatás túlságosan ki van téve a pártpolitika hullámveréseinek, ami bizonytalanná teszi az intézményrendszer sorsát, ill. túlságosan is a hatalomváltáshoz köti a fejlesztéseket. Itt olyasmikre gondolok, hogy az előző kormány bevezette a Nat-ot, és a minőségi bérezést a közoktatásba, aztán jött az új kormány, amely bevezette a kerettanterveket és eltörölte a minőségi bérezést. Ez egy ilyen nagy rendszeren belül nem elfogadható, mert az oktatás szempontjából diszfunkciókhoz vezet. Kutatásokkal be lehetne bizonyítani, hogy milyen pontokon konfliktus-halmazó ennek a szférának a direkt politikai befolyásoltsága, vagyis elő lehetne segíteni annak a felismerését, hogy a közoktatásnak, a felsőoktatásnak és a kultúrának ilyenfajta, szorosan a politikához kötött kezelése, huzamosabb ideig nem tartható fent.

E: Szükség van-e egyáltalán jelenleg az Oktatókutató Intézetre?

G F: Azt gondolom, hogy egy ilyen intézetre mindenképpen szükség van. Lehet, hogy az egyetemi kapacitások növekedése következtében egy idő után az oktatáskutatás megoldható lesz egyetemi bázisokon is, de ma még az egyetemek számára nem állnak rendelkezésre azok a feltételek, amelyekkel komoly kutatásokat lehetne művelni. Ha ezt a funkciót pl. a nagyobb pedagógiai tanszékhez telepítenék, az egészből nem lenne semmi. Ott legfeljebb kis volumenű vizsgálatok lennének lehetségesek, amelyek nem hoznának komolyan akceptálható eredményeket. Az oktatás nagy alrendszer, és valamennyi nagy alrendszernek van minisztériumi szintű kutatóbázisa, és nem hiszem, hogy ezt a funkciót át tudná venni akár a felsőoktatás, akár az akadémiai szféra.

E: Mégis elég sokszor felmerült az intézet megszüntetésének az ötlete.

G F: A minisztériumhoz való szoros kötődés természetesen nem biztosít kellő stabilitást az intézet számára, mert a hatalomváltásnál mindig megkérdőjeleződik az intézet létjogosultsága. De más területen sincs nagyobb stabilitás, ezért mindig meg kell védeni az ilyen kutatóhelyeket a fölszámolási törekvésektől. Véleményem szerint a minisztériumoknak áldozniuk kellene arra, hogy az általuk fontosnak tartott kutatásokat az ilyen típusú intézetekben elvégezzék. Természetesen az mindig is probléma volt az ilyen kutatóintézeteknél, hogy a minisztériumok napi problémákkal foglalkoznak, a kutatóintézet pedig általánosabb problémákat kutat. Sajnos a minisztériumokból mindig is hiányoztak azok a közvetítők, akik képesek lettek volna a kutatási eredményeket a gyakorlati problémák megoldásához transzformálni, vagyis képesek lennének a hosszú kutatási zárótanulmányokból rövid összefoglalókat készíteni. Ezért nem tud a minisztérium valóságos megrendelőként fellépni, de ez a minisztérium problémája és nem a kutatóhelyé.

E: Hogyan alakult később a kutatói pályafutása?

G F: Visszamentem a Közgazdasági Egyetemre tanárnak és kutatóként az Akadémia Politikatudományi Intézetében dolgozom. Ez egy kis intézet, mindössze húsz kutatói státussal. Jelenleg elsősorban politikai szociológiával foglalkozom, a politikai tagoltságot, a pártrendszer alakulását, a választói magatartásokat vizsgálom. Időnként ifjúságkutatási témával is foglalkozom, és most éppen elhatároztam, hogy csinálok egy iskolakutatási témát is. Persze engem az oktatásban most is főként a politikai összefüggések érdekelnek, vagyis az, hogy hol vannak a politikai beavatkozás határai az oktatásban és honnan kezdődik a politika illetéktelen beavatkozása. Pontosabban az érdekel, hogy a jelenlegi beavatkozási mechanizmusok milyen diszfunkciókat okoznak a rendszer működésében. Számomra jelenleg az önkormányzati szint látszik a leginkább problematikusnak, ill. azt látom teljesen elrontott-

nak, ott látnék szükségesnek kardinális változtatásokat. A nagypolitikában pedig azt látom, hogy a diszfunkció univerzális jellegű, tehát nemcsak az oktatási rendszert érinti, hanem más szférákat illetően ugyanolyan káros. A lehetséges két nagy hatalmi ideáltípus, a konszenzusos és a kirekesztő közül jelenleg Magyarországon az utóbbi dominanciája érvényesül, és amíg ez így van, addig egyetlen alrendszer sem tudja azt a stabilitást élvezni a politika részéről, amelyre szükség lenne. Ezt a helyzetet nyilvánvalóan meg fogja haladni a magyar társadalom, ez addig szokott tartani, amíg az éltek közötti leszámolásnak, és az ezzel járó kiszorításnak nincs vége. Nálunk ez a szakasz szerencsére már a végéhez közeledik.

Az interjút Liskó Ilona készítette

Nagy József, az Oktatáskutató Intézet harmadik igazgatója (1988–1990)

Educatio: Mivel foglalkozott, mielőtt igazgató lett az Oktatáskutatóban?

Nagy József: A hatvanas években oktatástervezési témakörben végeztem kutatásokat, kandidátusi értekezésem is ebből készült. Két könyvet és számos tanulmányt publikáltam. Majd az UNESCO oktatástervezési intézetében (IIEP) tanultam, dolgoztam. Szakmai körökben ismertek voltak a közoktatási rendszerekkel, a fejlődésüket befolyásoló gazdasági, társadalmi tényezőkkel kapcsolatos kutatásaim. Továbbá folyamatos kapcsolatban voltam az Oktatáskutató elődintézményével, az MTA Kutatócsoporttal. Egy könyvet is írtunk (Inkei Péterrel, Kozma Tamással, Ritoók Pálnéval közösen), ami 1979-ben jelent meg *Az ezredforduló iskolája* címen. Közreműködtem a különböző közoktatási reformtervek kidolgozásában. Az 1985-ös közoktatási törvény előkészítésében is részt vettem, amelyet Gázsó Ferenc, az Oktatáskutató akkori igazgatója vezetett.

E: Hogyan került az Oktatáskutató Intézet élére?

N J: Az előző igazgató Horváth György volt, akit valamilyen nem szeretett az akkori vezetés. Volt még két-három embere az intézetben, aki hozzá kapcsolódott, az ő hatalmukat szeretnék volna megszüntetni azzal, hogy elküldik az igazgatót. Miután őt elküldték, meg kellett oldani az intézet vezetésének kérdését. Kozma Tamás, a szóba jöhető esélyes jelölt nem pályázhatott, mert hosszabb időre Amerikába készült. Az én nevem is felmerült, és megkerestek, hogy pályázzam meg az igazgatói állást. Én a megkeresésre azt mondtam, hogy vállalom, de amint Kozma Tamás hazajön, visszamegyek Szegedre. Ezt az intézetben senki nem akarta elhinni. Valahogy úgy gondolták, hogyha valaki ilyen állásba jut, akkor azt tartósnak tekinti.

E: Mik voltak az alapvető problémák? Miért kellett a korábbi vezetéstől olyan gyorsan megszabadulni?

N J: Csak közvetett ismereteim vannak ennek az okairól. Valószínű, hogy Horváth György szakmai előélete következtében nem egészen olyan irányba vitte az intézet tartalmi munkáját, amiből kifejlődhetett volna az az irányzat, amit később Kozma Tamás és Halász Gábor létrehozott. Ezen kívül a kutatók közül többen nehezen viselték vezetői módszereit. Nem ismerem, hogy ezek a szempontok mennyiben játszottak szerepet az elbocsátásban, de úgy látom, hogy neki sem lett volna jó, ha tartósan az intézet igazgatója marad. Talán az is probléma lehetett – a rendszerváltó hangulatba érthetően formális elemek is belejátszottak –, hogy ő a Szovjetunióban kandidált. Én jól ismertem az akkori munkásságát, olvastam a disszertá-

cióját. Az egy tisztességes, szakmailag színvonalas munka volt. A gondolkodásról írt könyve akkor esemény számba ment. Ő a maga területén kiváló kutató volt már akkor is és ma is az.

E: Mik voltak intézetvezetőként a legfőbb ambíciói?

NJ: A fő célom az volt, hogy átmentssem az intézetet. Mivel a pályázat benyújtására fölkeretek, remélhetővé vált, hogy amíg én vezetem az intézetet, és amíg Kozma Tamás haza nem jön, az intézet eredeti funkciójának megfelelően fennmarad. Ugyanis általános volt az aggodalom, hogy a témakörben járatlan ember vagy más tudományág képviselője válik igazgatóvá. Előző esetben az intézet teljesítményének színvonala kerülhetett volna veszélybe, ami a fenntartó bizalmának elvesztésével, az átmeneti helyzet miatt esetleg az intézet megszűnésével járhatott volna. Utóbbi esetben viszont az a veszély fenyegette az intézetet, hogy a más tudományágból érkező vezető a maga szakmája szerint alakíthatta volna a tartalmi munkát, vagyis a meghonosodó oktatási rendszerkutatás alól csúszott volna ki az intézet. Legalábbis a munkatársakban, a szakmában ilyen félelmek fogalmazódtak meg. Mivel magam is hasonlóan vélekedtem, az intézetvezetés elvállalásának a fő motívuma az intézet átmentése volt. Vagyis az, hogy a rendszerváltás után is legyen az országnak oktatáskutatást művelő intézete. A felkérés véletlenül egybeesett Szegeden az akkori tanszékvezetőmmel kialakult konfliktussal. Ez a konfliktus ebben az időszakban kezdett elmérgesedni, ami már komolyan nehezítette a napi szintű együttműködést, a tanszéken meghonosodó, ideológiamentesnek ítélt empirikus kutatások folytatását, és a konfliktus már a tanítványaimra is kiterjedt, állások kerültek veszélybe. Akkor úgy gondoltam: hogyha én ebből a konfliktusból a tanszékvezető nyugdíjba vonulásáig kilépek, akkor az empirikus kutatási irányt és tanítványaim (Csapó Benő, Czachesz Erzsébet, Vidákovich Tibor) jövőjét is kevésbé veszélyeztettem. Tulajdonképpen mint az egyetemen is félállású oktató, átmentő szerepet vállaltam.

E: Mennyi ideig volt az intézet vezetője?

NJ: Nem egészen két évig. Minden héten három napot tartózkodtam Budapesten az intézetben, de továbbra is Szegeden laktam, a fennmaradó két napot az egyetemi munkám töltötte ki.

E: Mit tudott korábban az intézetről?

NJ: Az egyik kutatócsoportban dolgoztam együtt Kozma Tamással. Tehát belülről ismertem az intézetet, ha nem is voltam ott állásban, de végigéltem a folyamatokat. Mint említettem, Gázsó Ferenc igazgatósága alatt közreműködtem az ő programjának a kidolgozásában. Kozma Tamás a barátom, és volt néhány más kutató is, akik közel álltak hozzám.

E: Milyen feltételek mellett működött az intézet, és hogyan alakultak a személyi feltételek?

NJ: Tulajdonképpen a Gázsó Ferenc által korábban jól kiépített intézetet vehettem át. Székhelye a Victor Hugo utcában volt, ideális helyen. A könyvtár rövid fennállása ellenére az akkori külföldi szakirodalom gazdag választékát kínálta. Az ott lévő alkalmazottak túlnyomó többsége jól felkészült, produktív kutató volt. Viszonylag könnyű helyzetben voltam, mert nekem nem volt dolgom a korábbi garnitúra embereivel. Horváth György távozása után egy-kettő még egy darabig ott volt, de idővel elmentek és ez az egész már engem tulajdonképpen nem érintett, mert korábban indultak el azok a folyamatok, amelyek kapcsán ők távoztak, ez tőlem függetlenül zajlott. Szóval arra a kérdésre, hogy kit bocsátottam el, az a válaszom, hogy senkit. Mert az elődeim ezt elintézték, nem kellett semmihez sem hozzányúlni. Egyszer volt valamilyen pénzmegvonás, s csökkenteni kellett a létszámot, ez egy-két embert érintett. Nem is nagyon kellett őket küldeni, megbeszéltem velük, s ők elmentek. Szóval végül is sikerült az egészet békésen megoldani. Új munkatársat sem vettem föl Géczy János kivételével. De ez is úgy alakult, hogy én korábban Veszprémben voltam az Oktatástechnikai Intézet részállásos tudományos tanácsadója, ő is ott dolgozott, jól

ismertem. Egy nagy visszhangot kiváltó novellája miatt konfliktusba keveredett az igazgatójával. Mivel az intézet kiadványainak gondozását fejleszteni kívántam, kapóra jött, hogy fölvehettem. Megjegyzem, hogy miután Kozma Tamás igazgató lett, és bizonyos átszervezések történtek, Zsolnai József az OKI főigazgatójává lépett elő, Halász Gábor az OKI-ban a közoktatási kutatások világszínvonalú műhelyét hozta létre, ma ő az OKI főigazgatója. Géczy János az egyik legjobb pedagógiai folyóirat főszerkesztője, a pécsi egyetem docense. Lukács Péter pedig, az akkori helyettesem, ma az átalakuló Oktatókutatató új igazgatója. Ők, valamint az intézetben maradók is a mai kutatói kapacitás meghatározó személyiségei. Egyszóval úgy érzem, az átmentés sikerült, talán valamivel hozzájárultam fejlődésük elősegítéséhez.

E: Milyen eredményeket ért el?

N J: Bizonyos értelemben fejleszteni igyekeztem az intézet infrastruktúráját, számítógépes ellátottságát. Az volt a meggyőződésem, hogy az oktatáskutatóknak empirikus kutatásokat is kell végezni, és az így nyert adatokat maguknak a kutatóknak kell számítógéppel feldolgozni. Nem helyes nagy pénzeket kifizetni az adatok feldolgozásáért. Én magam is akkoriiban kezdtem az SPSS-szel dolgozni. Kezdő tanfolyamokat tartottam a kollegáknak. Úgy érzem, hogy ez egy szerény indítéka volt akkor annak, hogy az intézetben felgyorsult az ilyen irányú fejlődés. Ez volt az egyik kezdeményezésem.

A másik a produktumok létrehozásának és megjelenésének elősegítése volt. Az intézet rendelkezett egy *Kutatás közben* című sorozattal, amelyben kutatási jelentéseket, részeredményeket lehetett közre adni. Ma már sok százat tesz ki a megjelent füzetek száma. Ezt én nagyon jónak tartottam és bizonyos javításokat, egységesítő módosításokat törekedtem megvalósítani. Valamint azt az eredeti szándékot erősítettem, amely szerint minden eredmény, részeredmény folyamatosan jelenjen meg a sorozatban, azok megírását ambicionálják a kollegák, és folyamatosan minden eredményt, részeredményt publikáljanak.

Ennél fontosabb célom volt, hogy létrehozam az intézet saját kiadóját és folyóiratát. Ennek megvolt a technikai feltétele, ugyanis az intézet saját kis nyomdával rendelkezett. Úgy döntöttem, hogy indítunk egy könyvsorozatot. Ebben három-négy kötet jelent meg egy év alatt, köztük a „Csak reformot ne” c. elhíresült könyv. A sorozat az intézetet megjelenítő emblémával megszűnt ugyan, de a saját könyvek kiadása tovább él.

A másik tervem egy folyóirat indítása volt, Edukáció címmel (így magyarosan írva). Ezt igazgatói működésem végéig részletesen előkészítettem, úgyhogy amikor Kozma Tamás átvette az intézetet, akkor már csak az indítás volt hátra. Az új vezetés némileg megváltoztatta a koncepciót, a cím latinos írású lett, és a tematikus szerkesztési mód tartalmilag sikeresebbnek bizonyult, mint az eredeti terv. Ez a negyedévenként megjelenő folyóirat azóta az ország egyik legszínvonalasabb tudományos periodikája lett.

E: Hogyan történt akkoriban az intézet finanszírozása?

N J: Volt egy működési alap, ami a fizetéseket, a rezsit fedezte, és évente néhány megbízást kaptunk a minisztériumtól. A többi pénzt az akkor alakuló pályázati forrásokból kellett megszerezni.

E: Mit tart vezetői kudarcának? Mi okozta a legnagyobb problémát ez időszak alatt az intézet vezetésében?

N J: A legnagyobb problémám az volt, hogy nagyon nehezen tudtam a nyomda ügyét kezelni. A nyomdai dolgozók maszekoltak, eleinte nem tudtam róla, de valahogy mégis tudomásomra jutott. Ez engem akkor nagyon idegesített, hogy bizonyos dolgok nem készültek el határidőre, viszont megtudtam, hogy közben külső megbízásokat vállaltak. Sok töprengésbe került, de nem tudtam vele mit kezdeni. Az volt a félelmem, hogy ha komolyabban

hozzányúlok, akkor az egész összeomlik, és elveszítjük ezt a fontos bázist. Úgy mondanám, hogy a kutatói feladatokon kívül eső problémák megoldásában nem voltam elég hatékony.

E: Mit érez e korszak legnagyobb sikerének?

NJ: A fent említett produktivitásra törekvést erősítő kiadói tevékenység fejlesztése mellett a működtetést, ami általában nem okozott nehézséget, mégis ezt tartom a legnagyobb sikernek. A kutatócsoportok sértetlenül tehették a dolgukat úgy, mint azelőtt, de fölszabadultan. Ez az új időszak fölszabadulást jelentett mindenki számára. A legtöbb csoport önállóan működött, anélkül, hogy én ezt különösebben kezdeményeztem volna. Csak az kellett, hogy hagyjam őket. Tehát nem kellett segíteni, csak abban, hogy legyen hozzá pénzük, s ne macerálják őket folyton. Nem én hoztam létre a csoportokat, én csak hagytam, hogy dolgozzanak, szabad kutatói légkört és stabilitást igyekeztem biztosítani. Utólag azt remélem, hogy ez sikerült.

E: Kik voltak akkor meghatározó egyéniségek?

NJ: Halász Gáborról, Lukács Péterről, Zsolnai Józsefről és Géczy Jánosról, fejlődésükről már szó esett. Nagyon jól produkált, kiemelkedő tagja volt az intézetnek még Forray Katalin, Liskó Ilona és Szabó László Tamás. Az itt felsoroltak közül Forray Katalinnak, Szabó László Tamásnak és Zsolnai Józsefnek folyamatban van az MTA doktora cím megszerzése. Ennek lehetősége Halász Gábor esetében is fennáll. Ilyen szempontból szerencsém volt. Ígéretes kutatói gárdát vehettem át, talán egy kicsit elősegíthettem fejlődésüket. Amikor Kozma Tamás lett az igazgató, többen elmentek. Ezek a személyi változások végeredményben előnyösnek bizonyultak. Én persze eleinte jobban örültem volna, ha együtt marad a gárda. Folyamatosan voltak olyan szándékok, melyek szerint a két különvált irányzatot egyesíteni kellene, a felsőoktatási rendszer kutatását meg kellene erősíteni. Végül is nem baj, hogy az egy intézetbe egyesítés nem valósult meg. Ugyanis Halász Gábor a közoktatási kutatások terén olyan irányzatot hozott létre és működtet, ami egy közös intézetben nem biztos, hogy létrejöhetett volna. Mostanra végül is a Kozma Tamás által kiépített irányzat is egyre inkább megtalálta a specifikumát és végre (remélhetőleg) a felsőoktatási rendszer kutatása is megfelelően beépülhet az Oktatáskutató feladatai közé. A két irányzat egyre jobban kiegészíti egymást. De ez már nem az én történetem, csak örömeimet szerettem volna kifejezni, amiért jól alakultak és alakulnak a dolgok.

E: Hogyan történt a vezetés átadása?

NJ: Tekintettel arra, hogy mindvégig hangoztattam: csak addig maradok, amíg Kozma Tamás haza nem jön Amerikából, az átadás természetes és várt esemény volt. Miután Tamás nyerte el a pályázatot, akivel kint tartózkodása alatt folyamatosan tartottuk a kapcsolatot, ezért részletesen tájékozott volt, és az átadás lebonyolítása nem okozott gondot.

E: Hogyan alakult a személyes sorsa ezután?

NJ: Időközben folytattam a kutatásaimat. Legjelentősebb kutatásom: az óvoda és az iskola közötti átmenet gyakorlati következménye, a merev életkori beiskolázás feloldása, és a szülők körében folyamatosan terjedő elfogadása ebben az időszakban zajlott. Tanítványaimmal tovább dolgoztunk az oktatási eredmények értékelésének megoldásán. Báthory Zoltán, Vári Péter méréseitől eltérően nem a rendszer egészét jellemző állapotokat leíró nemzetközi összehasonlító és monitorozó funkcióval, hanem diagnosztikus céllal, aminek eredményei közvetlenül felhasználhatók a gyakorlatban, a módszerek fejlesztésében.

Nem sokkal azután, hogy az Oktatáskutatót Kozma Tamásnak átadtam, Szegeden kineveztek tanszékvezetőnek. Az oktatástervezés, a közoktatás-kutatás fokozatosan kiszorult az életemből. Egyre inkább a nevelés kérdései érdekelnek. Ennek köszönhetően született meg a *XXI. század és nevelés* című monográfia (Osiris, 2000). Továbbá az alapvető készségek és

képességek (ilyen például az olvasás) optimális elsajátításának problémái és lehetőségei foglalkoztatnak (a kísérlet koncepciójáról, az úgynevezett kritériumorientált képességfejlesztésről és a kísérlet kezdeti eredményeiről az Új Pedagógiai Szemlében olvashatók tanulmányok (2000, 7–8. 254–291.).

Végül is az egész időszak szerencsésen alakult: sikerült átmenteni az Oktatáskutatót, az egyetemen kialakult empirikus kutatási irányt és a tanítványaimat is. Valamilyen formában folyamatosan kapcsolatban vagyok az Oktatáskutatóval is és az OKI-val is. Néhány éve tagja vagyok mindkét intézet tudományos tanácsadó testületének.

E: Milyennek látja az Oktatáskutató jelenlegi helyzetét?

N J: Annak ellenére, hogy ismételten felmerültek megszüntetésre, átszervezésre vonatkozó ötletek, az intézet túlélte az ilyen szándékokat. Kozma Tamás nem pontosan abban az irányban alakította az intézet tartalmi munkáját, amit én képviseltem, de amit ő csinált, főleg a regionális kutatások, a régiók feltérképezése terén, valamint a folyóirat egyes számaival, az kiemelkedő színvonalú és jelentőségű. A baj az, hogy nem mondható el, hogy a folyóiratot eleget olvassák és eleget ismerik az intézet által felhalmozott tudást. De ez már nem a folyóirat, és nem az intézet hibája.

Az interjút Imre Anna készítette

Kozma Tamás, az Oktatáskutató Intézet negyedik igazgatója (1990–2000)

Educatio: Mióta dolgozik az Oktatáskutató Intézetben?

Kozma Tamás: 1982-ben kerültem az intézetbe, alapítása után fél évvel. Az Akadémia Szociológiai Intézetéből jöttem, ahova úgy kerültem, hogy a Művelődési Minisztérium művelődéspolitikai főosztályának osztályvezetőjeként azt kértem, hogy az Akadémiára kerülhessek át, miután megszüntették azt a főosztályt, ahol dolgoztam. A művelődéspolitikai főosztály egyik dolga egyébként éppen az volt, hogy asszisztáljon az Oktatáskutató megalakításához.

E: Mennyi időt töltött a minisztériumban?

K T: Egy évet. 1980-ban kerültem a Művelődési Minisztériumba mint osztályvezető, akkor szűnt meg az akadémiai munkahelyem. 1973 és 80 között az Akadémián dolgoztam a Pedagógiai Kutató Csoport tagjaként. Ebben a kutatócsoportban vezettem egy ún. rendszer-és szervezetkutatási osztályt, amelynek a 70-es évek második felében az volt a dolga, hogy kutatásokkal alapozza meg az iskolarendszer reformját. Így az oktatás- és művelődéspolitikával értelemszerűen megismerkedtem. Az Akadémiára pedig 1973-ban kerültem, amikor kandidátus lettem. Előtte a Köznevelés című hetilapnál dolgoztam mint rovatszerkesztő. A Köznevelés, illetve az Ifjúsági Lapkiadó 1969-től alkalmazott. Előtte, 1963-tól előbb a Békés megyei Dombegyházán, majd a battonyai gimnáziumban tanítottam.

E: Tehát tanárként kezdte?

K T: Ez azért nem volt annyira egyszerű. Az első főiskolai diplomám teológus, ráadásul ezt nem is itthon, hanem Romániában szereztem. 1962-ben azért mentem Romániába tanulni, mert olyan egyháznak (unitárius) a teológusa voltam, amelynek a teológiája Romániában (Kolozsvár) volt. A tanulmányaimat mégis Budapesten kezdtem 1957-ben, az Evangélikus Teológián, mert akkor még nem engedtek Romániába. Végül is azonban a pedagógus pályán kötöttem ki, mert eredetileg nem lelkésznek készültem, hanem tanítónak. Azért

mentem lelkésznek, mert sohasem tudtam eldönteni, hogy tanár akarok-e lenni, vagy lelkész. Egyetemre pedig nem vettem fel 1957-ben, mivel kitelepített értelmiségi családból származtam.

A tanítóképzőt 1953-ban kezdtem el – egy tévedés folytán oda vettem föl a kitelepítés után –, 56-ban érettségiztem a budai képzőben (ma a budapesti tanítóképző főiskola). Az, hogy tanító legyek, nekem természetes dolog volt, bár lelkésznek is szívesen mentem volna. Ez így egyszerűen hangzik, de sokkal bonyolultabb volt – különösen 1962 őszén, amikor már civil állást kerestem, és legtöbbször sajnálkozó mosollyal tértek ki az ajánlközásaim elől. El lehet képzelni: a 60-as évek elején egy Romániában frissen végzett teológus mit keres a magyar pedagógus pályán? Viszont pedagógusnak is képesítés nélküli voltam, mert csak az érettségit szereztem meg a tanítóképzőben, a tanítói képesítést nem. Végül képesítés nélkül helyezkedtem el Dombegyházán, aztán pedig Battonyán kaptam állást. Onnan kerültem a Közneveléshez, aztán az Akadémiára, később a minisztériumba. Hát ennyi az Oktatáskutató előtti pályafutásom.

E: Hogyan lett tanítóból kandidátus?

KT: 1963 és 1967 között elvégeztem Szegeden az egyetemet, magyar-történelem szakos tanár lettem, 1968-ban doktoráltam. Az „utcáról” jelentkeztem aspirantúrára, és fel is vettem. Kezdetől fogva az oktatás körül keringtem. Teológus pályafutásom idején is inkább teológiai tanárnak, mint gyülekezeti lelkésznek készültem, egyetemi karrier járt a fejemben.

E: Ugorjunk át 1981-hez, amikor az intézetet megalakították.

KT: 1981-ben Gaszó Ferenc volt felkérve arra, Aczél Györgyön keresztül, hogy a megszüntetett Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont helyén csináljon egy akkoriban divatosává váló társadalomtudományi kutatóhelyet, hasonló a szintén akkor alakuló munkatudományi vagy a művelődéstudományi kutatóintézethez, amelyet Héthy Lajos és Vitányi Iván igazgatott. Tehát, hogy szervezzem egy tudományos kutatóintézetet – nem az Akadémia, hanem a tárca égisze alatt –, amely mégis garantáltan független tud maradni a napi ügyintézésétől. Az volt a cél, hogy ezek az intézetek társadalomtudományi információkat szolgáltatassanak az illető tárcák munkájához, alapozzák meg a tárca fejlesztési terveit.

A benyomásom az volt – és ma is az –, hogy ez egyfajta kontrollt is jelentett a minisztériumi munka felett, mégpedig a társadalomtudományi értelmiség és Aczél György kooperációjában. Ez az ellentmondásos kooperáció pedig leginkább úgy valósult meg, hogy a hivatalos politika a társadalomtudományi értelmiségnek adott is valamit, és kapott is cserébe valamit. Persze nem túl sokat adott, és ezért cserébe nem is kapott túl sokat. Viszont így mindig lehetett hol egy kis abrakot adagolni, hol meg egy kis ösztökét; hol kicsit szűkebbre húzni, hol kicsit tágabbra eresztetni a gyeplőt. Ezeknek az intézeteknek az igazgatói olyan szakemberek lettek, akiket a szakmájuk már elfogadott, de a múltjuk miatt politikailag azért meg lehetett egy kicsit zsarolni őket. Aczél György politikája közismerten kifinomult kamarilla politika volt. Nem lehetne rámondani, hogy elvszerű vagy hogy demokratikus, de az biztos, hogy nagyon is hatékony volt. Ebből a politikából lett az Oktatáskutató, benne Gaszó a kapitány, aki azzal volt megbízva, hogy egyrészt abrakot, másrészt ösztökét alkalmazzon. Nem ismerem azokat a létező vagy nem létező megállapodásokat – nem akarom az „alku” szót használni –, amelyek Aczél és Gaszó között kötöttek. De Gaszó nyilvánvalóan tartotta a hátát néhány kutatóért, akik már akkor ellenzékiként voltak nyilvántartva. Nehéz és kényes feladat volt befelé kordában tartani őket, kifelé pedig vállalni a megnyilatkozásaikat. Volt egy időszak az életünkben – a 80-as évek második felében –, amikor osztályvezetői szintre is elért a belügyminisztériumi ellenőrzés. Innen tudom, hogy ez kényes szerep lehetett.

Én akkor már évek óta dolgoztam azzal a munkacsoporttal, amelyből később többen tágabb körökben is ismertekké váltak, mint Forray Katalin, Inkei Péter, Benedek András, Lukács Péter, Halász Gábor, Nagy Mária, később Setényi János. Ez a csapat már az Akadémián, a Pedagógiai Kutató Csoportban arra specializálódott, hogy adatokat gyűjtsön és elemzéseket készítsen oktatásfejlesztési koncepciókhoz. Logikus volt tehát, hogy engem az új intézetbe meghívjanak. Nekem azonban nem volt zavartalan a személyes viszonyom Gázsó Ferencsel; többek közt ezért nem mentem a minisztériumból egyenesen az Oktatáskutatóba, hanem inkább vissza az Akadémiára. És eltelt egy idő, ameddig rá tudtam szólni magam, hogy az ellenszenvemet és az előítéletemet leküzdve magam jelentkezsem az Oktatáskutatóba (ahová egyébként Gázsó Ferenc előzőleg már nagyvonalúan meghívott). Nekem ehhez egy év kellett. 1982-ben kerültem az intézetbe.

E: Az első tíz évben, amikor kutatóként dolgozott, mi jellemezte az intézetet?

KT: Az intézet a 80-as években kifejezetten azt a funkciót látta el, hogy az oktatásügy kérdéseit társadalomtudományok kontextusába ágyazza, a társadalomtudományok eredményeit pedig az oktatáspolitikára számára értelmezhetővé tegye. Ezt úgy fogalmaztuk akkor meg, hogy az intézet azokat a társadalmi folyamatokat vizsgálja, amelyek alapvetően befolyásolják az oktatásügyet, de kívül esnek a tárca kompetenciáján. A demográfiai folyamatok például mindig is alapvetően befolyásolták az oktatás ügyét, de sohasem az oktatási tárca részortjába tartoztak; ez fölkelte az érdeklődést az oktatásdemográfia iránt. Vagy például az oktatási tárcának volt ugyan tanácsadási joga a közoktatási intézményekkel kapcsolatban, de az akkor érvényes tanácstörvény szerint sem volt joga beleszólni a fenntartásukba. És ez érdekessé tette a területi kutatásokat. Legfőképpen azonban a társadalmi mobilitás és az oktatás kapcsolatának kutatása értékelődött föl, mert azt már a hetvenes évek óta politikai kérdésként tartották számon, de persze nem tartozott egyetlen minisztérium illetékességi körébe sem.

De nemcsak ilyesféle elemzésekkel foglalkoztunk. Volt az akkori Oktatáskutatónak egy iskolakísérletekkel foglalkozó osztálya, amelyet Zsolnai József vezetett; ez a Zsolnai-féle fejlesztéseket igyekezett bevinni az oktatásba. A volt Felsőoktatási Kutató Központ munkatársaiból megmaradt egy felsőoktatási osztály, amelyet Völgyesy Pál és Szilágyi Klára nevesített. (A felsőoktatási kutatók fokozatosan kihúzódtak az Oktatáskutatóból, és később, már 1990 után átkerültek a Professzorok Háza nevű intézménybe.) Volt egy csoport, amely kifejezetten a hátrányos helyzetű társadalmi csoportokkal foglalkozott az oktatásügyben, ezt Várhegyi György vezette, és többek között Liskó Ilona is ott dolgozott. A pszichológiai osztályt Molnár Péter szervezte meg. Az én munkacsoportomat pedig hol tervezésinek, hol regionálisnak, hol pedig politikainak neveztük.

Érdekes, hogy oktatásgazdasági osztály nem volt az intézetben. Azóta is gondolkodom rajta, hogy miért nem. Talán mert az „alapító atyák” úgy gondolták, hogy az oktatásgazdaságtant máshol jobban tudják – a Tervhivatalban, mondjuk, vagy a Közgázon –, ezért ilyesmit az Oktatáskutatóban nem is érdemes kutatni. Vagy mert nem volt megfelelő közgazdász az ilyen kutatásokhoz? (Bár Varga Júlia szintén az Oktatáskutatóban kezdett dolgozni.) Vagy talán azért, mert az a társadalomkutatói kör, amelyhez Gázsó Ferenc leginkább tartotta magát – mondjuk, Aczél és köre – szemben állt a munkaerő- és oktatásstervezéssel, amely az akkori oktatásgazdaságtan „uralkodó paradigmájának” számított.

Osztályokban dolgoztunk; kifelé osztályoknak, befelé témacsoportoknak hívtuk őket. A felállás és a szóhasználat, általában az intézet orientációja nagy mértékben másolta a Társudot (az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetét), azon egyszerű okból, mivel Gázsó Ferenc onnan jött, azt ismerte, azt szokta meg. Onnan hozta később a gazdasági vezetőt is,

míg a gondnokság, a titkárság egy része és a nyomda a Felsőoktatási Kutató Központból kerültek át. Első helyszínünk is a Rigó utcában volt, az egykori FKP helyiségeiben, ahol ma az Idegen nyelvi Továbbképző Központ van, Onnan kerültünk át rövidesen az Országos Tervhivatal Tervgazdasági Intézetének helyére, a Victor Hugo utcába. Ez a költözés hosszú időre meghatározta az Oktatókutató arculatát.

A Victor Hugo utcában éppen alattunk volt az akadémiai számítóközpont – az ország legnagyobb számítóközpontja –, ami az Oktatókutatónak stratégiai előnyt jelentett az akkor modern számítástechnika felhasználásában. Az épületben pedig összekerültünk a SzTAKI munkatársaival, és ha igazából nem működünk is együtt, de legalább egyfajta akadémiai közegben tudhattuk magunkat – mindaddig, amíg a SzTAKI ebből az épületből ki nem költözött, már a rendszerváltozás után. Az is számított, hogy ebbe az épületbe azoknak a tervhivatalosoknak a segítségével kerültünk, akik közül egyesek (például Kemenes Ernő) a Pozsgai-féle minisztériumban vezetők is lettek. Így a kívülállónak úgy tűnhetett, hogy az Oktatókutató szakítás egy „ideológikus múlttal” – amit, mondjuk, az OPI-ben dolgozó pedagógusok testesítettek meg –, és igazodás a jövő irányába, már ha a jövőt a Tervhivatal „pragmatikus közgazdái” jelentették.

E: Milyen volt akkoriban a fenntartóhoz való viszonyuk?

KT: Elutasító, mondhatnám, konfrontatív – a mi részünkről sokkal inkább, mint a minisztérium részéről. Ebben közrejátszottak a 70-es évek rossz emlékei és a 80-as évek fölpuhult viszonyai csakúgy, mint az oktatásügybe került új vezetők tervhivatali és központi bizottsági kapcsolatai. Maga a főigazgató, Gázsó volt az, aki mindenfajta minisztériumi feladatleosztást azonnal, szóban, sőt írásban is dokumentálhatóan visszautasított. Ilyesmi a 70-es években – egy OPI vagy egy FPK gyakorlatában – elképzelhetetlen lett volna.

Ebből aztán egy-két év múlva olyan helyzet alakult ki, hogy az intézet tisztos távolságban maradt a tárca aktuális tennivalóitól. Mi ezt az akkor elérhető legnagyobb szabadságnak éltük meg; a napi munkák szempontjából viszont az intézet csak a partvonalon állt. A tárca valóságos föladatait – már ami a közoktatást illeti, ami akkor a napi munkák többségét tette ki – az Országos Pedagógiai Intézet „hátterezte” meg. Az Oktatókutató pedig megmaradt a társadalomtudományi értelmiségi „fészkeknek”, később – már a rendszerváltozás után – pedig visszatérően „ellenzéki fészkeknek”. Gázsó Ferenc alakította ki ezt a viszonyt, amit utána a többi igazgató is folytatott és persze meg is szenvedett, velem bezárólag. Amikor aztán Gázsó miniszterhelyettes lett, és mint ilyen az Oktatókutató fenntartója is, akkor ezt már maga is nehezen viselte el. Olyan körülményeket alakítottunk ki, amelyek közt csak akkor lehetett sikeresen navigálni, ha az intézet vezetőjének a tárca vezetője feletti politikai kapcsolatai voltak. Amivel az alapító igazgató még rendelkezett, de az utána következők már nem.

E: Mit jelentett a gyakorlatban a minisztériumi felügyelet?

KT: Minisztériumi „felügyelet” a szó szoros értelmében sosem volt. Az alapító miniszteri rendelet szerint a miniszter kellett elfogadja az éves munkatervet, ami abból állt, hogy benyújtottuk a munkatervet, ők pedig – rendszerint hallgatólagosan – tudomásul vették. Pénzügyi felügyelet természetesen volt, de nem emlékszem, hogy problémát találtak volna. Persze mindez, amit most ebben az egy összetett mondatban elmondok, sokkal bonyolultabb volt. Kölcsönösen keserítettük egymás életét – a minisztérium és az intézet –, és ebben a tekintetben több szakasza van az együttműködésünknek. Az egyik a Gázsó Ferenc igazgatósága. Ő – mint a miniszter személyes tanácsadója – azt csinált, amit helyesnek tartott, és ő egyértelműen a kutatást hangsúlyozta.

De ez csak két évig tartott, mert aztán maga lett a közoktatási miniszterhelyettes, és ez lett a második szakasza az intézet és a minisztérium együttműködésének. Személyesen szólta bele az osztályok munkájába, igényelte, hogy vele egyeztessék a munkájukat. Amit nem szívelt, az nem ment az intézetben; amit pedig megkívánt, azt az intézeti vezetésen átnyúlva is megcsináltatta. Saját utódjául olyan igazgatót keresett Horváth György személyében, akiről tudta, hogy politikailag súlytalan, ezért ilyesmit meg lehet tenni vele. Súlyos konfliktusba keveredtek emiatt, amit Horváth György mind kevésbé viselt el, úgyhogy végül törésre került közöttük a viszony. Horváth György stílusát a kollégák is nehezen viselték el. Így nem volt nehéz átnyúlni a főigazgató feje felett, ami állandó zavart okozott az együttműködésben. Az intézet nézetei és eredményei kétségtelenül megjelentek Gázsó Ferenc oktatáspolitikájában. Ez az időszak azzal zárult, hogy előbb Horváth György hagyta el az intézetet, aztán Gázsó Ferenc a miniszterhelyettesi pozíciót.

E: Akkoriban hogyan történt a finanszírozás?

K T: Az intézet támogatást kapott, amiben a munkabérek és a fenntartás költségei voltak benne, meg egy bizonyos kutatásra fordítható összeg. Ez a kutatásra szánt pénz a 80-as években fokozatosan elolvadt, ahogyan a pénz inflálódott. Emiatt kezdettől fogva kutatási programokat állítottunk össze, olyasformán, mint amit most az ún. Széchenyi-terv keretében. Később nagy előnyünkre volt, hogy a közoktatási kutatások programirodája odatelepült az intézetbe, és így a kutatások szervezése és az eredmények közzététele is itt folyt. Bár kutatásokat pályázati úton lehetett elnyerni, az intézet nyilvánvaló előnyöket kapott. Akkoriban azonban távolról sem voltunk olyan professzionális pályázók, mint manapság. Sokkal inkább arra ment ki a versengés, hogy melyikünk tud monopolizálni egy-egy kutatási programot.

Az oktatáskutatással foglalkozó programot – egyiket az országosan kiemelt kutatási programok közül – az intézet koordinálta. Az akkori pénzügyi állapotokhoz képest nagy pénzeket kaptunk rá, sok millió forintot. Hogyha valaki ennek a kutatásnak az egyik alprogramját vezethette, akkor jelentős hatalmat – informális vagy félformális hatalmat – nyert, hiszen megbízásokat adhatott, szerződéseket köthetett másokkal, ami az akkor szerveződő ellenzékiek egyikének-másikának a megélhetést jelentette. Tehát itt többről volt szó, mint kutatásról.

E: Hogyan lett főigazgató-helyettes?

K T: Amikor Horváth távozott, Gázsó újabb igazgatót keresett. És rátalált Nagy Józsefre, aki Szegeden volt egyetemi tanár, és akitől azt lehetett várni, hogy a háborúskodást feloldja. Nagy József nem tartozott abba a szociológus körbe, amelynek tagjai kezdettől „oktatáskutatónak” nevezték magukat. De volt egy terület, ahol kétségtelenül újat hozott az intézetbe, ez pedig az oktatástervezés, ami őt Tímár Jánoshoz és Kovács Jánoshoz kötötte. Nagy József a korábbi évek intézeti feszültségeit úgy oldotta fel, hogy első lépésként bizonyos kollégákat csendben, de gyorsan lecserélt. Elsősorban azokat, akik túlságosan exponálták magukat Horváth György mellett. Ezek a kollégák általában közel voltak a nyugdíjkorhatárhoz, vagy már túl is voltak rajta. Azt a garnitúrát juttatta szóhoz, amelyhez én is tartoztam, az osztályvezetőket. Nekem kezdettől a helyettes szerepét szánta, és nem véletlenül; hiszen, hogy úgy mondjam, a tanítványa voltam Szegeden, még a hatvanas években, később pedig évekig dolgoztunk, sőt publikáltunk is együtt az akadémiai kutató csoportban. Így annak az osztálynak, amit vezettem, jelentős súlya lett a kutatásban és az intézeti közéletben is.

De minderről egy kicsit bizonytalanul beszélek, mert számomra ez nagyon rövid időszak volt. Nagy József 1989 elején kapott kinevezést, én pedig 1989 tavaszától voltam a helyet-

rese. De nem sokáig gyakoroltam ezt a hatalmat, mert Fulbright-ösztöndíjjal kint voltam az USA-ban. Így nem éltem át személyesen azokat a változásokat sem, amelyekbe az intézet ekkor bonyolódott, és a fordulat évében sem voltam itthon. Mire visszatértem, ott álltunk megfűrödve. Mert az első szabadon választott kormány – amelyet én ugyan nem választottam, mert külföldön voltam, de amelyiknek szurkoltam – kapásból lefejezte az intézetet.

E: Mi volt ennek a hátterében?

KT: Az a szembenállás, ami az országos politikában kezdettől kialakult az MDF és az SZDSZ között. Akiket Nagy József elküldött, azok zömmel konzervatív MSZMP-ek voltak – nem feltétlenül csak azért, mintha ez lett volna a meggyőződésük, hanem mert az élet úgy hozta magával. Vagyis politikai tekintetben az intézet már ki volt pucolva. A fordulat idején már azok adták meg az alaphangot, akikről azt lehetett tudni, hogy liberálisok. A kollégáim, akiket az imént úgy neveztem, hogy a „társadalomtudományi értelmiség”, az úgynevezett demokratikus ellenzék, később a TDDSZ, majd az SZDSZ tagjai. Voltak „jobboldali elhajlók” is – mint például én –, de a hosszú együttélésben rájuk is átragadt egyfajta közös liberális mentalitás; így hát együtt tudtunk dolgozni akkor is, ha az aktuális katekizmusokról más volt a véleményünk.

Ezt akkor úgy fogalmazták meg, hogy az intézet egy SZDSZ-es fészek (arról, hogy „csupa zsidó” dolgozik itt, már nem is beszélek). A keserű humor az volt az egészben, hogy én lelkesen jöttem haza Amerikából, azt gondolva, hogy most olyan országot csinálunk, amelyet mindig is elképzelttem. Most pedig úgy éreztem magam, mint aki keresztben fekszik a síneken; hogy be kell húznom a kezem-lábam, mert mindjárt keresztülmegy rajtam a vonat.

E: Mikor lett főigazgató?

KT: 1990 őszén. Amikor 90 nyarán visszajöttem, még főigazgató-helyettes voltam, és mint helyettes éltem át azt, ami az intézettel történt. Az új miniszter – az „én miniszterem” –, Andrásfalvy Bertalan teketória nélkül fölmentette az intézet főigazgatóját, és megszüntette a munkahelyemet. Egyedül hivatalban maradt – de ki nem nevezett – vezetőként éltem meg később azt is, hogy az eredeti elhatározását visszavonja, mégpedig az új politikai államtitkár, Beke Kata közbelépésére. Csak aztán írták ki a pályázatot, amit megpályáztam és elnyertem.

E: Meddig tartott az intézet megszüntetése?

KT: Szerencsére csak néhány hónapig. Kiszálltak az intézetbe – Timkó Iván, a miniszter kabinetfőnöke és Honti Mária helyettes államtitkár –, és közölték az ítéletet, hogy az intézet megszűnik. Ez valamikor augusztus elején történt. Október elején lett Beke Kata államtitkár, ő vette kézbe az intézet ügyét, akkor menekültünk meg. Egyébként akkor is, mint az intézet történetében többször, kollégáimnak, Lukács Péternek a kapcsolatai segítettek. Ő állította az intézet mellé Beke Katát.

E: Önben megbíztak?

KT: Mindenesetre az MDF minisztériumban úgy gondolták, hogy rám lehet bízni ezt az SZDSZ-es fészket. Kiderült, hogy mégsem Kozma Ferenc vagyok, az öskommunista, ahogy azt Andrásfalvy Bertalan gondolta, és Kozma atya sem vagyok, ahogy azt Csoóri Sándor gondolta. Beleillettam abba a képbe, amit az akkori kormányzat el tudott fogadni. Sőt, voltak pillanatok, amikor a nevem kormányzati funkció betöltésére is felmerült. Odáig legalábbis eljutottunk, hogy Kozma Tamás és az intézet infrastruktúrája kell, ha maga az intézet nem is. Akkor csináljunk belőle mást. Csináljunk belőle egy felsőoktatási intézetet. Akkoriban a Professzorok Háza épp rendelkezésre állt, a felsőoktatás kutatása pedig tíz év óta nem volt megoldva. A Felsőoktatási Kutató Központ megszüntetése óta egyfolytában

hiány volt felsőoktatási kutatásokban és a felsőoktatással kapcsolatos információkban. Volt egy fél év, amely arról szólt, hogy csináljunk egy modern felsőoktatási intézetet, amit addigra többé-kevésbé ki is találtunk. Így aztán az Oktatáskutató lefejezését úgy lehetett beállítani, hogy azért számolják fel, mert a bázisán egy másfajta intézetet akarnak megszervezni. Ami talán csak azért nem jött össze 90 nyarán, mert én nem voltam elég határozott, vagy mert a minisztérium felsőoktatási vezetői – Bakos István és munkatársai – nem léptek elég gyorsan. Még mindig tartottak az ellenérdekeltektől – például Végvári Imrétől és körétől – , akik addigra már egy félig-meddig legitim felsőoktatási irodát működtettek. Ők úgy gondolták, hogy nem kutatóintézet kell, hanem egy szervező iroda.

E: Kézenfekvő volt, hogy Kozma Tamás legyen a főigazgató?

K T: Ez jó kérdés. Valahogy úgy éreztem, hogy már 1981-ben is természetes lett volna. Nyilván rosszul éreztem. Mert hogy akkor mégsem én lettem, annak két oka volt. Először is, volt jobb nálam. Hogy tudományosan jobb volt-e, azt nem tudom, de a kapcsolatai kétségtelenül jobbak voltak. Másodszor pedig a múltam. Permanensen úgy éreztem, hogy félre vagyok állítva a múltam miatt. Pedig a pályafutásomat úgy kezdtem – visszanezve a 70-es évek elejére –, hogy össze akartam kapcsolni szociológiát és pedagógiát. Ebben a közegben lett volna lehetőség rá, úgy éreztem, hogy ez a feladatom, a hivatásom. Mindez persze csak utólagos racionalizálása az akkori érzésnek, hogy velem valami igazságtalanság történt. Vissza akartam fizetni, amit velem tettek. Szégyellem elmondani, de bizony elégtételre vágytam. Nem a kollégákon akartam elégtételt venni, hanem az intézet korábbi vezetőin. És kellett pár hónap, hogy kijózanodjam. Mindenesetre, amikor a főigazgatói kinevezést megkaptam, én nem a terhét éreztem, hanem sokkal inkább azt, hogy „végre”.

E: A munkatársak maga mögött álltak? Egyetértettek azzal, hogy ön került az intézet élére?

K T: Ezt tőlük kellene megkérdezni. Persze most már másképp látnak engem, ennyi év után. Akkor mindenki inkább meg volt szeppeve. Úgyhogy nem tudom biztosan, mindenki támogatott-e, de az biztos, hogy volt néhány kollégám, akik egyértelműen támogattak. Például Lukács Péter. Őt azért hozom megint szóba, mert nem egyszerűen támogatott – nemcsak csendes asszisztált ahhoz, hogy én legyek a főigazgató –, hanem egyenesen úgy tartotta, hogy én felelek meg az akkori kor szellemének. Vagyis nemcsak barátságból támogatott, hanem racionális okokból is. És ez többé-kevésbé mindenkire igaz lehetett. Hozzá tartozik a történehez az intézet kettészakadása. 1990-ben létrehozták az új Közoktatási Intézetet, ahová Zsolnai Józsefet nevezték ki főigazgatónak. És Zsolnai hívására az Oktatáskutató egyik fele elment az új intézetbe, csak a másik fele maradt velem.

E: A szétválással hogyan alakult az oktatáskutató gárdája?

K T: Ez a szétválás aztán kutya-macska barátsággá fajult, és máig feszült hangulatot teremtett az oktatáskutatók között. Én is csak mostanában, tíz év után próbálok felülkerekedni azon, ami akkor történt. Volt két olyan kollégám, Halász Gábor és Lukács Péter, akikre mindig úgy gondoltam, mint afféle „utódaimra”. Csakhogy, sajnos – mint lenni szokott –, ők ketten nem fértek össze. Az intézet kettészakadásakor az egyik ment, a másik maradt. Amit azóta sem tudtam rendesen feldolgozni magamban. Néhányan maradtunk csak meg, az intézet nagyobb része elment, vagy józan belátásból, új távlatokra számítva, vagy pedig kényszer hatása alatt. Pontosan nem tudom a számokat, utána kéne nézni, de mintha kétharmad-egyharmad lett volna az arány. Néhány hónapig úgy élt egymás mellett a megszűntetésre ítélt Oktatáskutató és a reménybeli új intézet, mint a kitelepítések idején a társbér-lők; a közös ajtók elé szekrényeket húztunk, és igyekeztünk kikerülni a köszönést.

De nem ez volt a legnehezebb, hanem hogy az intézeti adminisztrációban megszűnt a folyamatosság, talán egy könyvelő vagy egy pénztáros maradt mindössze. Ráadásul ez összefüggött a költségvetési tervet kellett volna csinálni, mint minden költségvetési intézményben... Szerencsére miközben a miniszter meg akart szüntetni bennünket, a beosztottai részéről csendes, de határozott együttérzés sugárzott felénk. Valahányszor hozzájuk fordultam, készséggel segítettek. Akkor került hozzánk az intézet mai gazdasági vezetője, akit a pénzügyi főosztály ajánlott, mert mint költségvetési szervnek olyan gazdasági vezetőnk kellett legyen, akivel a fenntartó tárgyalni tud. Aztán Zsolnai és kollégái, ahogy Berke Kata deklaráta, hogy az intézet megmarad, egyik napról a másikra levonultak a színről. Üres szobák és üres költségvetés maradt csak utánuk. Nehéz, hosszú folyamat volt, ameddig az intézet újra talpra állt.

E: Abban a tíz évben, amíg főigazgató volt, milyen korszakokat lehet elkülöníteni?

K T: El lehet különíteni két vagy három korszakot. 1990-ben kaptam a megbízást, a kinevezést, amely négy évre szólt, és amely 1994-ben járt le, Fodor Gábor minisztersége alatt. Ez volt az első szakasz. Amikor lejár egy főigazgató megbízatása, mindig felmerül a fenntartóban, hogy na most csinálunk egy nagytakarítást. 1994-ben is felmerülhetett valami ilyesmi, mert sem hosszabbítás nem akart jönni, sem új pályázat, pedig Fodor Gábor is SZDSZ-es volt (de az is igaz, hogy én meg nem). Mindenesetre megint lebegtetve volt a dolog. Nekem pedig nem volt sem más szándékom, sem más állásom, hanem egyszerűen csak ott maradtam az igazgatói irodában. Így vittem az ügyeket elég hosszú ideig, legalább fél évig, amíg Magyar Bálint meg nem jelent és új pályázatot nem írt ki. Akkor meg már én kezdtem megsértődni, és hol beadtam a pályázatomat, hol meg visszavontam... Eddig tartott egy második szakasz. Aztán mégiscsak megnyertem a főigazgatói pályázatot, és elkezdődött a harmadik szakasz, amely 2002-ben érte véget. Ilyenformán három szakaszból beszélhetünk.

Más szempontból viszont más szakaszok voltak. Például 94 végéig egy olyan szakaszt vázolnék fel az intézet életében, amikor megkezdődtek a gyökeres változások a kutatások finanszírozásában. A kutatás egyfajta kommercializálódása, a kutatók vállalkozóvá válása, a piac kialakulása. Akkor merült fel újra meg újra az a kérdés, hogy az intézet piacorientált legyen és vállalkozási bevételekre tegyen szert. Gazdálkodó szervezetté váljunk, vagy maradjunk inkább akadémiai jellegű intézmény. A legdinamikusabb, leginkább vállalkozó szellemű kollégák váltak meg akkor az intézettől, és alapítottak önálló vállalkozásokat, és ez hosszú időre átalakította az intézet arculatát. Lezárult egy korszak és megnyílt egy másik.

1994 végén, 1995 elején kezdtünk ráébredni, hogy nincs igazi esély arra, hogy piaci szereplővé váljunk. Ehelyett arra jutottunk, hogy költségvetési intézménynek kell maradnunk, ezen a területen kell keresnünk a kitörést. Ettől kezdve markánsan kirajzolódtak a teendők, amelyek azóta is előtűnik állanak: az infrastruktúra felújítása, az intézet elhelyezése és a finanszírozás véglegesítése. Talán 1997-től már kristálytisztá volt, hogy ezeket a „stratégiai” feladatokat kell megoldani, és igyekeztem is megoldani őket. Ez tehát egy másik szakasz.

E: Lehet-e az intézetben folyó kutatásokat tekintve is valamiféle korszakolást csinálni?

K T: Ebben kevésbé érzek korszakokat, helyette kiemelnék inkább valamiféle „mérőföldkövet”. Az egyik az *Educatio* útnak indítása volt 92 végén. A másik a személyes választásoknak az a sorozata, amelynek során a „vállalkozók” kiléptek az intézetből, akik viszont ott maradtak, többé-kevésbé elfogadták a közalkalmazotti létet. És kialakult az a kutatói magatartás, hogy a közalkalmazotti létbiztonság mellett az a valamire való kutató, akinek sikerül folyamatosan kutatási pénzt elnyerni és az intézetbe behozni. Ez is jelentős teljesítmény volt. És az is, hogy az intézet elkezdett oktatni, doktori programot és alapképzést is sikerült az inté-

zetbe telepíteni – tehát külföldi mintára már nemcsak kutattunk és publikáltunk, hanem oktattunk is. Így nagyon közel kerültünk ahhoz, hogy az Oktatókutatót mint felsőoktatási helyet lehessen akkreditálni.

Mint ahogy másutt, a 90-es évek első harmadában – az első szabad kormány alatt – heves és indulatos politizálás folyt az intézeten belül és körül. Lármás és visszhangos konferenciákat szerveztünk; ez az ingerlékeny korszakunk mára teljesen elmúlt. Nagy érvágás volt a magánvállalkozások, bt-k kivitele az intézetből. Az akkori vérvesztéséget úgy igyekeztünk pótolni, hogy már pozicionált, beérkezett kutatókat akartunk megnyerni, ha kellett, akár félállásban is. Ez mára átrajzolta az intézet arculatát. Ma a fiatalok és kezdők mellé idősebb vezetőket tudunk társítani, a beérkezett kutatóknak pedig asszisztenciát tudunk biztosítani, és ez az intézetet mesterek és tanítványok párosaivá rajzolja át. Ezeket a változásokat inkább hullámvonalakként rajzolnám le, mint világos korszakokként.

E: Hogyan változott a fenntartóhoz való viszony a főigazgatósága alatt?

K T: A 90-es évek óta, szinte menetrendszerűen, két évente változnak a miniszterek. A mindenkori kérdés az, hogy az intézet kihez tartozik. Egészen a legutóbbi időig – tehát amíg én voltam az igazgató –, sikerült ahhoz ragaszkodnom, hogy ez a mindenkori miniszter legyen. Ez jót is, meg rosszat is jelentett. Jót, mert területen kívüliek maradtunk. Azáltal, hogy nem kerültünk soha szakterületekhez, soha nem volt szakmai felettesünk, aki idetelefonáltatott volna, hogy ezt oldjátok meg, azt oldjátok meg. Viszont abban az értelemben sem volt „gazdánk”, hogy valakinél az ügyeinket el tudtuk volna intézni – mondjuk, az elhelyezésünket vagy az infrastrukturánk fejlesztését. Nem volt kinek elmondanom, hogy szükségünk volna új számítógép-parkra. Az én igazgatóságomnak ez a jó és a rossz oldala is. Ez az időszak korántsem volt olyan viharos, mint a 80-as évek, amikor napi feszültséggel terhes volt a viszonyunk a fenntartóval. Másfelől viszont egy folyamatosan apadó figyelmet tapasztaltam, és a végén már az is előfordult, hogy a gyakran változó miniszterek és stábjaik nem is ismerték az intézményt. Némelyek egyenesen azt hitték, hogy már privatizálva is vagyunk...

Az, hogy kihez tartozzunk, egy-egy a kormányzati ciklusnak rendszerint a második felében vetődött föl újra meg újra. Rendszerint úgy, hogy a közoktatásnak már megvan a maga kutatási háttere (Közoktatási Intézet), az Oktatókutatónak is ugyanígy kellene kapcsolódnia egy meghatározott reszortterülethez, amiből aztán az következett, hogy hát legyen akkor felsőoktatási intézet. Mivel a szakképzés 98-ig a Munkaügyi Minisztériumhoz tartozott, így a szakképzés nem merült föl, és szakképzési intézet különben is már szintén volt.

Tehát ciklikusan felvetődött – tíz év alatt, ha jól emlékszem, háromszor vagy négyszer –, hogy mi lenne, ha az Oktatókutató a felsőoktatás kutatási és szervezési központjává válnék. A minisztériumba újonnan belépő káderek ugyanazokat az anyagokat találták meg – a szó szoros értelmében –, és ugyanazokat a gondolatokat prezentálták, mint amelyeket kettő, négy vagy hat évvel ezelőtt az elődeikkel közösen kidolgoztunk. Egyszer egészen odáig jutottunk, hogy új alapító okiratot is csináltunk már, amely azonban nem került elfogadásra, mert a kormány 1994-ben leköszönt. Ezt a tervezetet az utódok aztán a felsőoktatási helyettes államtitkár személyes iratai között találták meg. Egy következő helyettes államtitkár, Dinya László felsőoktatási menedzser intézményt képzelt el, és azt szeretete volna, hogy egy korábbi felsőoktatási menedzser üljön a főigazgatói székbe. A mostani vezetésben pedig Gál András Levente jött elő ugyanezzel a gondolattal talán 1999 tavaszán. Az volt a javaslata, hogy az Oktatókutató költözzék a Professzorok Házába, és válják a felsőoktatási kutatások országos szervező irodájává. Aztán meglepetéssel vette tudomásul – közösen regisztráltuk –, hogy tíz évvel ezelőtt már kidolgoztam egy ilyen tervet.

Ezek a próbálkozások mutatják, hogy az intézet, de még inkább a fenntartó folyamatosan kereste az Oktatókutató helyét. És ezek a tapasztalatok engem csak megerősítettek abban a meggyőződésben, hogy az intézet kutatásainak egyszerre három irányban kell folyniuk. Kell, hogy kutatásaink legyenek a közoktatás területén, hiszen erre lehet szerezni a legtöbb támogatást és a legnagyobb odafigyelést. Egyúttal kell, hogy legyenek kutatások a felsőoktatás területén – nemcsak mert szakmailag új és rendkívül érdekes terület, hanem mert újra meg újra fölmerül, hogy a felsőoktatással kellene foglalkoznunk. És egyúttal szakképzési kutatások is kellene, amelyeket nemcsak a kutatók személyes érdeklődése diktál, hanem amely fokozatosan átnyúlik a hagyományos felsőoktatás területére, és ezáltal a tárcán kívüli szükségleteket is kielégíthetnénk. Mivel ebből a három irányból áll az Oktatási Minisztérium munkája, ez a három láb azt is jelentette, hogy hosszabb távon nem pottyantunk le.

E: Hogyan alakult a tudományos pályája?

K T: 1985-ben lettem akadémiai doktor, harmadik nekifutásra. Magasra tettem magamnak a lécezt; nagyon büszke vagyok, mert erős mezőny bírált el. Az iskolák szervezeti elemzése volt a témám, ebből született a *Tudásgyár* című könyvem. Nagyokat nevetek manapság, amikor a minőségbiztosítással foglalkozó kollégáimtól hallom, hogyan is kellene az akkreditációt előkészíteni. Szinte senki sem olvasta azt a szervezetekkel kapcsolatos irodalmat, amely Nyugaton már a 70-es években megszületett, az oktatás kezdődő piacosítása idején. Már akkor szépen leírták azokat a megoldásokat, amelyeket itthon – és nemcsak itthon – lázasan keresnek az illetékesek. Aztán 1994-ben habilitáltam, hogy egyetemi tanár lehessenek.

E: Főigazgatósága alatt mennyire maradt ideje kutatásokkal foglalkozni? Milyen kutatási témák érdekelték?

K T: Engem az 1970-es évek második felétől különféle okokból megragadott a regionalitás problémája. Tulajdonképpen ez tart fogva ma is. Ebben annyi változást éreztem, hogy egyrészt az idők során sok megfigyelés és gondolat halmozódott fel bennem, másrészt változást hozott a számítógéppel támogatott statisztika lehetősége. Harmadrészt pedig az oktatási rendszer és mögötte a politika meg a társadalom átalakulása hozott változásokat. Ma már nem a kis iskolák sorsa izgat, mint kezdetben, hanem főképpen a felsőoktatás – de változatlanul mint az egy térségben élők saját intézménye. Ilyen téma például, amit a fejembe vettem, a regionális egyetemek kérdése. Ez a világ más részein is fontos kérdés, érdemes vele itthon is foglalkozni. De az igazság az, hogy „a főigazgató úr” nemigen tudott elmélyülni a kutatásban.

E: Eljutottunk 2000 decemberéig, miért mondott le?

K T: 1997 óta a zsebemben volt a főigazgatói megbízás, ami 2002. május végén járt volna le. Kinevezett főigazgató voltam, amikor az új kormány hivatalba lépett, és az oktatási miniszter Pokorni Zoltán lett. Polgári szavazó lévén úgy éreztem, hogy ez az az időszak, amikor olyan minisztériumi kapcsolatokat kell tudnom kialakítani, amiket eddig nem sikerült. Fel is mentem a miniszterhez, és elmondtam, hogy milyen terveim vannak. Már akkor jeleztem neki, hogy nem akarom feltétlenül kitölteni a megbízásomat, ha sikerül megnyernem egy olyan utódor az Oktatókutató élére, aki előbb akar – vagy épp előbb kell neki – ártjönni. Fel is soroltam neki hármat a kívánatos utódaim közül. Úgy képzeltem el, hogy ez a váltás valamikor 2001 végén vagy 2002 elején kellene megtörténjék. Ha sokkal előbb teszem meg ezt a lépést, akkor esetleg átszervezi a miniszter az intézetet, mert lesz erre még ideje. Ha viszont kivárom 2002-t, akkor már senki nem foglalkozik az Oktatókutatóval, hanem az új választásokra koncentrálnak.

Miért mentem el mégis egy évvel korábban? Egyrészt mert Lukács Péter most volt „kapható” erre, ő pedig az általam javasolt három név egyike volt, akinek a kinevezése egyfajta

folyamatosságot garantált az intézet életében. Legalábbis ebben állapotunk meg vele és a miniszterrel azon a találkozón, amelyen bejelentettem a lemondásomat. És van a lemondásomnak egy személyes oka is, ez pedig az egyetemi munkám. Egyre inkább éreztem, hogy az egyetem nekem is, másoknak is fontosabbá válik, mint az intézet. Idejekorán kellett változnom, hogy ott még tudjak valamit csinálni.

E: Lemondása óta még csak két hónap telt el, mi a véleménye a felgyorsult változásokról?

K T: Az történt, amire számítani lehetett: tényleg felgyorsultak a változások. Remélem, hogy a szereplők kellően józanok és megfontoltak ahhoz, hogy az történéjek, amit közösen határoztunk el. Azok a változások, amelyek bekövetkeztek, törvényszerűek voltak, és korábban talán csak a rám való tekintettel nem következtek be. Igazán akkor lennék nyugodt, ha az intézet még függőben maradt kérdései – az elhelyezés és a finanszírozás – megoldódnának. Ami pedig a személyes terveimet illeti, hát az volt az elképzelésem, hogy ha otthagynom a főigazgatóságot, ülök az íróasztalnál, és írom „örökbecsű műveimet”. Ez meg is történt – mármint az, hogy ülök az íróasztalnál –, csak nem „a műveimet” írom, hanem az e-mailekre válaszolok. De ahogy az idő halad előre, visszatérek a régebbi elképzeléseimhez. Például kellene egy vastag könyvet írnom nevelésszociológiából, mert eddig már sokat írtam, de mindig csak vékonyakat. Azt hiszem, ebben vagyok igazán jó – legalábbis ebben voltam sikeres –, egyfajta közvetítő szerep: igényes tankönyvek, népszerűsítő munkák megírása. Ha majd nemcsak e-mailekre válaszolok, a tanári munka mellett alighanem ilyesmivel fogok foglalkozni.

E: Mit tart az elmúlt tíz év legnagyobb eredményének és kudarcának?

K T: A kettő, hogy úgy mondjam, ugyanaz. Azt hiszem, az intézet olyan helyé alakult, mint amilyen az igazgatója volt. Az intézetben az a pozitív, ami talán Kozma Tamásban is. Itt megbízható, magas szintű, referenciának tekinthető kutatások folynak. Olyan kutatók dolgoznak itt, akik az elmúlt tíz évben is meg tudták jeleníteni a kutatást mint életpályát. Szélművekben maradva nem sokat foglalkoztunk azzal, hogy melyik kormány éppen mit csinál. Mindenki foglalkozott ezzel persze a magánéletben, de az intézeti munkában nem ez volt az elsődleges.

Ugyanez a negatívum is. Az elmúlt évtizedben az oktatáskutatás több szereplőssé vált, és ezen a szinten az intézet már csak egyik a szereplők közül. Egy másik szereplő a Közoktatási Intézet lett, különösen a Halász Gábor körül formálódó csoport, akik eredetileg az Oktatáskutatóból mentek el. Ők aztán fokozatosan betöltötték azt az űrt, amely a kezdetektől kialakult az Oktatáskutató meg a minisztérium között. Rájöttek ugyanis, hogy nemcsak olyan szakértőkre van szükség, akik hosszú távon „legitimálják” a politikát a közreműködésükkel, hanem olyanokra is, akik napra készen ismerik az oktatásügyi folyamatokat. Mindkettőre szükség van – akár egy intézetben, akár többben. A 90-es években a Közoktatási Intézetben szerveződött meg, épült ki az a kutatási központ, amely szinte napi kapcsolatban áll a minisztériummal, betölti a naprakész szakértői feladatot. Az Oktatáskutató gyengéje, hogy nem itt alakult ki ez a szakértői munka; ez volt az egyik elszalasztott lehetőségünk. És elvesztette az intézet azokat a kádereit is, akik olyan szakértő munkát tudtak és akartak kialakítani, amelyek ma Európa-szerte piaci formában vannak finanszírozva.

Az egyik maradandó dolog, hogy az Oktatáskutató Intézet bizonyos értelmiségi körben ma is etalonnak számít. Az volt már a 80-as években, de nem egészen így. A 80-as években az ellenzéki értelmiség bizonyos csoportja húzódott meg itt; de az, hogy a 90-es években is megmaradt az Oktatáskutató Oktatáskutatónak, talán a szakmai nívójának köszönhető. Aztán csinálunk egy lapot – ez az *Educatio* –, amelynek már tíz évfolyama jelent meg, és ami fogalommmá vált. Harmadik eredményként azokat említeném, akik itt indultak el a

kutatói pályájukon. Idősebbek mellett kezdtek el dolgozni, és mára önálló kutatókká váltak. És azt is elmondom, hogy jó érzés, ha igyekszünk lelkiismeretesen végigcsinálni, amit elvállaltunk, de az is jó érzés, ha sikerül idejében abbahagynunk. Magam kezdeményeztem a mostani átalakulást, ezért is bízom a kibontakozásban.

Az interjút Fehérvári Anikó készítette

